

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

XIX. évfolyam. 1907. 6. füzet.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI

PROTESTÁNS SZEMLE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZŐTS FARKAS,
THEOL. AKADÉMIAI TANÁR,
A MAGYAR PROT. IRODALMI TÁRSASÁG TITKÁRA.

A Protestáns Szemle, mint a Társaság folyóirata, július és augusztus kivételével minden hó 15. és 20. közt jelenik meg.

Az egész évfolyam előfizetési ára nem tagoknak 8 kor.

BUDAPEST
HORNYÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA
1907.

Digitized by Google

TARTALOM.

I. Értekezések és tanulmányok. Lapszám

1. Elnöki megnyitó beszéd. *Antal Gábor* 347
2. Bocskai Istvánról, vallásszabadságunk hőséről. *Balogh Ferencz* 353
3. Bocskai mint szabadsághős. *Dr. Körössy Kálmán* 367
4. Napjaink vallásos mozgalmai. *Raffay Sándor* 376
5. A dunántúli reform. egyházkerület főgondnokainak és a budai zsinatra megválasztott képviselőinek névsorához. *Thury Etele* 385

II. Tárcza.

1. Bocskai. Költemény. *Kozma Andor* 393
2. A legújabb összefoglaló vallástörténelem. *Ifj. dr. Bartók György* 395

III. Irodalmi szemle.

a) Hazai irodalom:

1. Dr. Szelényi Ödön: A filozofia alapfogalmai. —*s* —*s*. 404
2. Paulik János, Melanchon beszéde Luther koporsója felett. *Sz. M.* 406
3. Görög Ernő: A hallei magyar-egylet története. *Sz. M.* . . . 408
4. Péterfi Dénes: Unitárius keresztyénség. —*s* —*s*. 410

b) Külföldi irodalom:

1. Kirn O., Materialistische und christliche Weltanschauung. . . 412
2. Hilty, Kranke Seelen. *Sz. M.* 415

Kérelem.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy **lakásváltoztatásukat** a kiadóhivatalban (Hornyánszky Viktor nyomdája, VI., Aradi-u. 14.) bejelenteni sziveskedjenek.

A könyvkiadókat és írókat fölkérjük, hogy kiadványaik és műveik egy-egy példányát ismertetés végett a **Protestáns Szemle** szerkesztőségébe (IX., Kálvintér 7. sz.) beküldeni sziveskedjenek. A Protestáns Szemlébe szánt kéziratok szintén a szerkesztőségbe küldendők.

Digitized by Google

Elnöki megnyitó beszéd.

(Elmondatott a hajdú-böszörményi közgyűlésen.)

Igen tisztelt közgyűlés!

Sok nehézség leküzdése, sok akadály elháritása után teljesült végre társulatunk tagjainak és a hajdú-böszörményi ref. egyház vezetőinek és hiveinek azon közös óhajtása, hogy Magyar Protestáns Irodalmi Társaságunk, itt Hajdú-Böszörményben, a hajdúság főhelyén, Bocskay István dicső fejedelmünk és hithősünk érczszobrának leleplezésével egyidejűleg, általa és vitéz hajdúi által a nemzet jogaiért és a lelkiismeret szabadságáért folytatott hősi küzdelmek és az azokat bezáró 1606-ik évi bécsi békekötés emlékeinek felújitásával és ünneplésével tartja meg X-ik vándorgyűlését. Mindnyájan érezzük ugyan azon ténynek nyomasztó hatását, hogy a kedvezőtlen körülmények miatt vándorgyűlésünket nem tarthattuk meg abban az időben, a mikorra az tervezve volt, a bécsi béke 300-ik évfordulójának évében, a mi miatt a tagok kevesebb számban is jelentek meg, azonban ezen nyomasztó hatást eloszlatja ma azon szivélyes fogadtatás, a melyben Hajdú-Böszörmény városa és az itteni református egyház részéről részesülünk s azon lélekemelő hangulat, a melyet kelt mindnyájunk szivében azon nagyon ritkán előforduló esemény, hogy irodalmi társulati közgyűlésünk itt egy hazafias, országos, felekezeti tekinteteken felülemelkedő nemzeti ünnep keretébe van beillesztve. Nem is zavarná lelkes és örömteljes ünnepi hangulatunkat semmi, ha időközben nem következett volna be azon, úgy társulatunk vezetőire, mint annak tagjaira nézve egyaránt leverő és megrenditő gyászeset, hogy azon férfiú, a ki társulatunknak, annak alapitása óta egyik legbuzgóbb tagja, mindenkor legáldozatkészebb pártfogója, 11 év óta a társulatnak nemcsak világi elnöke, hanem éltető és vezérlő szelleme volt, a kinek lelkesitő, tettre buzdító, a tiszta evangéliomi igazságokat az emberiség magasztos más eszményeivel és

Digitized by Google

jogosult törekvéseivel s a gyakorlati élet követelményeivel összeegyeztetni tudó nemes felfogása és szava közgyűléseinknek mindig fénypontját és vonzó erejét képezte és a ki e közgyűlésre is oly igaz lelki örömmel készült, Hegedüs Sándor, nagy fájdalmunkra nem jelenhetett meg már itt s nem hallathatja mély érzésből fakadó, meggyőződéssel teljes hangját, miután 1906-ik év deczember hó 28-án hirtelen és váratlanul a végéremehetetlen isteni végzés elszólította őt a földi életből az örök jutalom elvételére.

Hegedüs Sándor elvesztését sajnosan érzi egész magyar protestáns egyházunk, annak köznevelési, közművelődési, közjótékonysági intézetei, a melyeknél mindenütt az ő kiváló szellemi, erkölcsi és jellembeli tulajdonait önzetlenül, evangéliomi anyaszentegyházunk és édes hazánk iránti szeretetből, buzgón és áldásosan gyümölcsöztette. De legjobban érzi mindezek között mégis ezen mi Magyar Protestáns Irodalmi Társulatunk, a melynek sikeres vezetésében ő a legnagyobb hivatottságot tanusitotta. Társulatunk ugyanis csak a tagok részéről önkéntesen megnyilatkozó szellemi és anyagi buzgó támogatás mellett állhat fenn és virágozhatik fel, ennek megnyeréséhez pedig a vezetők részéről igaz lelk sedés, ügyszeretet, tapintat. jó bánásmód, kötelességérzet s nagy áldozatkészség kivántatik. Ezen tulajdonok egyenkint is értékesek és becsülésre méltók, de a mi boldogult és mindnyájónk által méltán megsiratott elnökünkben Hegedüs Sándorban a legszebb összhangban és a legkiválóbb mértékben láttuk azokat együttesen megtestesülve, a mi adta meg neki a társaság vezetésére való nagy hivatottságát. Mindnyájan éreztük, a kik a társaság vezetésében az ő elnöklete alatt kisebb-nagyobb résztvettünk és azt most is megvalljuk, hogy ő messze felettünk állt, a buzgóságban az ügy szeretetben, a lelkiismeretes kötelesség teljesitésben mindnyájunknak; mi ő mellette csak haszontalan szolgák voltunk. Mióta a társulatnak világi elnöke volt, soha egy választmányi vagy közgyűlésről el nem maradt, bármily nagy akadályokat kellett is ezért legyőznie; ha a társaság érdeke, java kivánta, soha nem vonogatta magát, hanem mindig elismerést és tiszteletet érdemlőleg helytállott a rendelkezésére álló szellemi és anyagi erővel; az ékesszólás hatalmával, az előrelátás gondosságával, a nemes czélokért való lelkesedés alkotóerejével, a szellemi munka megbecsülésével s nagymérvű áldozatkészségével. Ha az ő egyénisége sok helyen nagy űrt hagyott maga után, itt, a mi irodalmi társaságunkban szinte pótolhatatlant. Pedig irodalmi társulatunknak éppen most van szüksége bölcs, buzgó és erélyes

Digitized by Google

vezetőre, hogy azokat a fontos czélokat, a melyeknek munkálására hivatott, minél erélyesebben és nagyobb térre kiterjeszkedve folytassa. Mert úgy tudományos, mint a népies egyházi irodalom művelésének és annak minél szélesebb körben való elterjesztésének nagy és fontos befolyása van az emberiség egész művelődésére, gondolat- és érzelmi világára, gyakorlati vallásosságára. Hallunk ugyan sokszor olyan nézeteket, hogy a vallásos tárgyakra vonatkozó ismeretek, állíttassanak bár azok össze bármily következetes rendszerbe, tudománynak mai nap már el nem ismerhetők, mivel tárgyuk kivül esik az emberi tapasztalat határain, igazi tudomány pedig csak a tapasztalat körén belül lehetséges. Ez a nézet és felfogás azonban csak a felületes gondolkodást árulja el, mivel még ha megengednénk is, hogy nem létezik a világon semmi valóság, a mi az emberi tapasztalat határain túl esnék, a mit pedig, a nagy mindenséget józan gondolkodással tekintve, megengedni nem lehet, akkor is be kell látnunk, hogy a vallásos eszmék, az egyéni és társadalmi életben, mint nagyjelentőségű, a tapasztalat körébe eső tények szerepelnek, az ok és okozati összefüggés lánczolatában az idő és tér mérhetetlen távolságaiban, a legenergikusabb ható erőként működnek, csak úgy, mint a természet, a társadalmi és állami élet és a művészet világának tényei és törvényei. Sőt ha a vallásos élettüneményeknek, mint a tényeknek, a népek összes életnyilvánulására való hatását tekintjük, nemcsak a középkorra nézve állapíthatjuk meg, hogy a vallási felfogás uralkodott akkor, a mint mondani szokták, az egész emberiség lelki világa felett, hanem elmondhatjuk azt némi fenntartással és korlátozással ma is. Igenis a vallásos eszme és felfogás az ezekre alapitott egyházi élet és érdek sok tekintetben uralkodik ma is a tudomány, a politika, a jog, a nemzetiség, a fajszeretet felett is. Hiszen csak szét kell tekintenünk magunk körül, hogy meglássuk a legszembeötlőbb példákat.

A mai Oroszországban a legellentétesebb eszme áramlatok küzdenek a legszélsőbb, kiméletlenebb fegyverekkel egymás ellen, belekötnek minden létezőbe és szétrombolni akarnak mindent egész a nihilismusig. Azonban egy nagy tévedést, a mit pedig az orosz iskolákban és egyetemeken a tudomány épp úgy felvilágosit és megczáfol, mint másutt, hogy tudniillik a földnek a napkörüli keringési ideje nem 365 nap és 6 óra, a mint a Julius Caesar által megállapitott időszámitás tartja, hanem 365 nap 48′ és 48″ percz, a mint a Gergely-féle időszámitás megállapitja, minek folytán az oroszok a kik ma is jobb tudásuk ellenére az elsőt követik,

Digitized by Google

tehát időszámításukban a valóságtól eltérnek, ünnepeikkel hátra maradnak, ezt a tévedést nem bántja, nem akarja jóvá tenni senki, mert ezen tévedést megcsontosodott a vallásos felfogás védi. Sőt a vallásos felfogás ezen a tudomány felett uralkodó, világosan téves és jogosulatlan hatalma kiterjed olyan országokra is, a hol a görög-keleti egyház hívei kisebbséget képeznek, például édes hazánkra, hiszen nálunk is a görög-keletiek az idén még csak több mint két hét mulva ünneplik áldozó csütörtökjüket és még holnaphoz három hét mulva pünkösdjüket, mert a tudományos igazsághoz való alkalmazkodásban ők is vallásuk tekintélyének sérelmét látnák.

A vallásos felfogás és az ezen nyugvó egyházi intézmények különbözősége tartja fenn az ugyanazon fajú és nyelvű dél-szláv népek közötti éles ellentétet is. A horvát és szerb ugyanazon nyelvet beszéli, de a szerb a cyrill írást alkalmazza és bár az egész világ művelt nemzetei a latin betűket használják az írásnál, a németek is átmennek lassanként a góth betűkről a latinra, a melynek ismeretét tehát a műveltségnek valamelyes fokán álló ember nem nélkülözheti, a görög-keleti vallású népek és nemzetek maradnak a cyrill betűknél, mert vallásuk, egyházuk külső tekintélyét, annak szellemének hatását látják abban megnyilvánulni.

Hogy a politikát mennyire uralja ma is a vallásos felfogás és ebből folyólag az egyházi érdek, annak feltüntetésére legyen elég hivatkoznom a franczia nemzet helyzetére és állami életének legújabb alakulataira, a melyek azt mutatják, hogy a vallásos felfogásbeli ellentétek ott ma is milliókat képesek egymással szembe állitani, képesek olyan erős és hatalmas eszmék által tüzelt szenvedélyeket, a minő a rewancheeszme és az általa keltett nemzeti láz, egy időre legalább letörni és háttérbe szoritani. Ugyanezen jelenséget látjuk nem is egy, hanem több államban, a hol a politikai pártok egész nyiltan vallási felfogás, egyházi érdek alapján szervezkednek és működnek keresztyén socialisták, keresztyén néppárt stb. czímek alatt. Hogy a nemzetiségi, tehát nyelvi és irodalmi kérdésben mennyire a vallásos felfogás és tekintet uralkodik, annak nagyon figyelemre méltó példáját láttuk éppen hazánkban a legközelebb lezajlott nemzeti ellenállás idejében. Felvonult az egész nemzet csekély kivétellel a magyar vezényszó zászlaja és jelszava alatt a küzdelemre, hogy kivivja azon természetes és jogos követelését, miszerint azt a 340,000 embert, a kik az ország területéről a közös hadseregbe besoroztatnak, tekintet nélkül nemzetiségükre, magyarul vezényeljék, de ugyanakkor senkinek eszébe nem jutott követelni a

Digitized by Google

magyar misét és prédikációt, tehát a a templomi, temetési, egyházi szolgálatban a magyar nyelvnek ép oly természetes és jogos érvényesülését 10.000,000 római katholikus részére. Sőt ha az talán szóba hozatott volna, bizonnyal a legerősebb tiltakozással találkozott volna a magyar vezényszó harczosai legtöbbjénél, mert a vallási felfogás, az egyházi érdek magasabban állónak tekintetik nálunk ma is a legtöbb embernél a magyar nemzeti érdeknél.

Az egész emberiség szellemi s ezzel kapcsolatosan társadalmi, gazdasági, állami, politikai, művészi életének ily fontos tényezője lévén a vallásos felfogás és annak külső megnyilvánulása, az egyházi élet, kétségtelen, hogy az emberi szellem tudományos működésének egyik nemcsak legméltóbb, de legszükségesebb és leghasznosabb ága a vallásos eszmékkel, azoknak az egyházi életben való megnyilvánulásával való tudományos és szépirodalmi foglalkozás és úgy a tudományos, mint a szépirodalomban feldolgozott vallásos eszméknek és ismereteknek minél szélesebb körben való terjesztése. Mert a vallásos ezméknek s azok nyilvánulásának tudományos irodalmi úton való megismerése által kétségtelenül tisztul az emberiség vallásos öntudata, csökkennek az előítéletek s minél többet foglalkozik az emberi elme ezekkel, minél több oldalról és szempontból teszi ezeket vizsgálódás tárgyává, annál jobban össze tudja azokat egyeztetni az emberiség közérdekeinek és a gyakorlati társadalmi életnek követelményeivel, annál jobban kifejlődik lelkében a vallási és felekezeti türelem s annak nyomán az általános emberi szeretet.

A vallás és annak az egyházi életben való gyakorlati megnyilvánulása a legnagyobb áldása a jó Istennek úgy az egyes emberre, mint az egész emberiségre nézve, azonban csak akkor, ha a türelmetlenség és fanatismus igaz lényegéből ki nem forgatja, a minek érdekében a legtöbbet tehetnek a vallásos eszmékkel foglalkozó tudományos és szépirodalmi művek. Ezek közül még azok is, a melyek a vallásos felfogás és érzelmek eltorzulását, aberratióját tüntetik fel, csak jó hatással lehetnek az emberiség művelődésére, mert alkalmat szolgáltatnak az okulásra. Sokszor szemrehányással illettetik a protestáns ev. egyház és annak irodalma a miatt, hogy mi tudományos és népszerű irodalmi műveinkben gyakran felemlegetjük a protestáns egyház üldözését, az inquisitiót, a gályarabságot és sok egyebeket, a mit protestáns egyházunknak a századok folyamán méltatlanul elszenvedni kellett, mintha ezzel vádat akarnánk emelni a mai római katholikus egyház ellen. Pedig az ilyen, sajnos történeti tények

Digitized by Google

szemünk elé állításának czélja korántsem a vádolás, hanem sokkal inkább saját egyházunk híveinek a hitben, a tűrésben, az áldozatkészségben, az egyházhoz való ragaszkodásban való erősítése, s ezeknek, valamint a más hiten levőknek az okulásra vezetése a tekintetből, hogy lássák be, hogy micsoda szörnyűségekre és borzalmakra visz azon álláspont, a mely a lelkiismereti szabadságot nem akarja elismerni, a mely a vallási, egyházi és felekezeti téren a teljes jogegyenlőséget nem tekinti a társadalmi és állami jólét és béke alapjának.

Igenis, nem a rosszakaratú vádaskodás, hanem az eszmék és a történeti tények, igazságok elfogulatlan kideritése lehet csak jogosult czélja a tudománynak és az annak művelésére vállalkozott Protestáns Irodalmi Társulatunknak. Ezen irányban tehet és tesz is hasznos szolgálatot az általános emberi és a magyar nemzeti közművelődésnek annak folytán, mivel működésének elveit a bibliai positiv hit, az értelmi felvilágosodás, a lelkiismereti szabadság, a vallásfelekezetek közötti jogegyenlőség, a felekezeti türelem és az általános emberszeretet képezik. Ezen elvek diadala mozdithatja elő legnagyobb mértékben az emberiség testvériséget és közboldogságát és ezek érvényesitésére való törekvésünkkel munkálhatjuk legjobban édes magyar hazánk nagyságát és legszentebb érdekeit.

De hogy ezeket minél hathatósabban munkáljuk, arra nézve egyrészről szükséges, hogy mindnyájan minél nagyobb buzgósággal vegyünk részt a munkában, másrészről, hogy módot találjunk arra, hogy ezen elvek elismerésére törekvő munkásságunkkal édes hazánkfiai minél nagyobb tömegének lelkébe minél mélyebben behatoljunk és azok általános megvalósitása érdekéből minél többeket munkatársakul megnyerjünk. Mert itt még nagy megmüveletlen tér áll ellőttünk, a melynek termékennyé tételére és áldásos gyümölcsöztetésére a mi önkormányzatilag szervezett egyházunk és gyülekezeteink legalkalmasabb eszközül kinálkoznak nekünk, csak megfelelő módon, kellő ügyességgel és megfontolással fel kellene azokat használnunk.

Azon reményben, hogy társulatunk meg fogja találni rövid időn azt a módot, hogy ez irányban is betölthesse hivatását, Isten áldását kérve társulatunk működésére és jelen közgyülésünkre, üdvözölve társulatunknak szép számban megjelent tagjait, üdvözölve igen tisztelt vendégeinket és az érdeklődő nagyérdemü közönséget, a Magyar Protestáns Irodalmi Társulatnak mai napra Hajdú-Böszörménybe összehivott X-ik vándorközgyülését megnyitom.

Antal Gábor.

Digitized by Google

Bocskai Istvánról, vallásszabadságunk hőséről.

(A hajdú-böszörményi nagygyűlésen tartott ünnepi beszéd.)

A vallás változtatása a nemzetek lelkét a legmélyebben érinti s oly átalakulást idéz elő, mint a tavasz a földre. Gondolkodásban, érzületben, akaratban átalakitani egy nemzetet: századok műve. Mivé lett Árpád magyarja fél ezer év alatt, I. István királytól II. Lajosig? — azt a változást a pogány ősi vallásnak a keresztyénséggel való felcserélése magyarázza meg. Hunnok és Avarok módjára nem enyészett el, tartós magyar államot alkotott, mely I. László, Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás királyaiban európai hatásúvá domborodott ki. Erre idő kellett, félezer év!

A XVI-ik században indult meg a vallásváltoztatás második nagy folyamatja a reformáczióval. E nagy mozgalom varázserővel munkált Helvetia legmagasb havas csúcsaitól a Nagy Magyar Alföld közepéig, az angol és szász fajtól a hajdúk ivadékáig; mivel a reformácziót mint haladási tényezőt fogták fel a nagy nemzetek; örök dicsősége a magyar fajnak, hogy minden rétegében, fenn és lenn, hévvel csatlakozott ahhoz s lelke tükrében az új fényt visszasugározta.

De mivel a vallás, benső természeténél fogva, halhatatlan erő az emberiségben, az újnak keletkezése nem jelenti a réginek teljes kimulását, hanem az erős harczot életre-halálra.

Igy történt ez hazánkban is, a hol a XVI-ik század négy utolsó évtizedében a korszellem hatása alatt annyira megizmosult a reformáczió, „hogy ujjain számlálhatta volna meg az ember azokat, a kik őseik régi hitéhez, a r. katholikus valláshoz hívek maradtak“ (Károlyi Á. Budapesti Szemle. 1889. évf. 142. l.), mert „30 protestánsra csak egy katholikus esett“ (Révész, Figyelmező: 1878. évf. 352. l.).

Digitized by Google

De megváltozott minden a XVII. század hajnalán. A korábbi vallás fogyni érezvén élete erejét, a végponton felébredt benne a maga megmentésének ösztöne, de nem a lélek, hanem az erőszak fegyveréhez nyúlt. A török elől bújdosó pécsi püspök (Zalatnoki) rajongással öleli régi hitét s a tridenti zsinat végzéseit akarta Rudolf király által országos törvénynyé tétetni, mely szerint országos tisztségre csak buzgó katholikus alkalmazandó. *Szuhaj* István püspöki székét, Egert a török elfoglalván, a püspök és káptalanja menedékhelyéül, ideiglenesen, Kassa városát jelölte ki (1597.), templom nem, létében egy kápolnával kellett előbb a vendégeknek megelégedni, mert a városban „lámpással is alig lehetett volna egy katholikust találni". Alig tette be lábát a püspöki hatalom, hozzálátott a nagy templom visszafoglalásához s hat évig tartó aknamunka után, királyi rendeletre a császári parancsnok a templomra szegzett ágyúi segélyével, nemcsak elfoglalta, a mint a király előtt festette, „a buzgó katholikus királyok és királynék által emelt ama fenséges templomot" (Kassán, 1604 jan. 8.), hanem valamennyi templomot elvett a polgároktól s még magánházaknál is eltiltotta a prot. istentisztelet tartását.

Hiába hivatkozott a város eddigi jogaira, hogy több mint félszázad óta (1549 óta) háboritlanul birta templomait; háromszori tűz után mint saját tulajdonát, háromszor épittette fel a főtemplomot; mikor menhelyet adtak a káptalannak: biztositást nyertek a város szabadságának épségben maradásáról. A királyi udvarban minden felfolyamodás félretétetett, Szuhaj már a sárospataki iskolát is el akarta venni.

Itt merül fel a *templomkérdés!* Az átalakitó korszakokban ismétlődnek a templomfoglalások és átidomitásaik a világtörténelem mezején. A dolgok erejénél fogva, mint Byron hirdette: még az istenek is engednek, az a templom, mely egykor Jupiteré volt, sorban lett Krisztus vagy Muhamed templomává (Ch. Herold. C. II.). A világtörténelem forduló mesgyéin rakásával váltak a pogány templomok keresztyén templomokká; úgy a római, mint a görög egyház minden lelkifurdalás nélkül alakítá át szokat a maga számára. Önelégülten vette a római egyház birtokába a minden istenek templomát (Pantheon) s lőn belőle Rómában a minden szentek temploma. IV. Bonifacius pápa korában, 610 Kr. u. (Kurtz: Egyh.-történelem. I. 87. §. és Allzog: I. 134. §.) A templom mitsem ér, ha elhagyták hivei, üresen áll, mert a templomot nem magáért, hanem a hivekért épitették. Mikor mind egy szálig elfogytak a régi vallás követői (így volt Kassán, így Debreczenben), azok újabb vallásra tért maradékai nem hagyták

Digitized by Google

pusztán a templomokat, hanem mint egyenes utódok és örökösök, átvették az Isten továbbdicsérésére. Ez volt a dolgok menete Európaszerte a XVI. században. Szuhaj püspök nem vehette vissza saját templomát a törököktől, elvette saját honfitársaitól, a békében a békét vészesen felkavarta.

De mi adta a bátorságot a béke ölén felgyújtani a kegyetlen harcz üszkét? A siker, mely a szabad Erdély letiprása által ösztönző például mutatkozott. A jezsuiták által vezetett ingatag jellemű erdélyi fejedelem, Báthori Zsigmond, számba nem véve a hazafias szellemet s a népesség túlnyomó protestáns zömét, átadta Erdélyt Rudolf királynak. A király, a kegyetlen Básta György tábornokot nevezte ki Erdély kormányzójává és lenyűgözőjévé, a ki előidézte ott a rémuralmat; egy tollvonással eltörlé Erdély szabad alkotmányát, a régi vallás visszaállítását minden erővel megkezdette. Maga Rudolf király adta az utasítást fővezérének (1603 szept. 14.), hogy Erdélyből ki kell irtani „az istentelen eretnekségeket".

E példa nyomán a szolgalelkű királyi tanács, melynek 14 püspök mellett 6 világi tagja volt, a király korlátlan jogát hangoztatta, a szabadság elkobzását javallá s az üldözést alkalmazta a királyi Magyarországra is; Pethe Márton kalocsai érsek, királyi helytartó és szepesi prépost, hatósága területéről megkezdte királyi parancsra az evangelikus lelkészek elűzését s templomaik elfoglalását. Oly vérmes reményeket tápláltak némelyek közülök, hogy azt jósolták: hat év mulva híre sem marad az evangélikus hitnek (Erdélyi Múzeum. 1879. évf. 3. l.). Ha a vallás éltető levegőjét, a szabadságot megsemmisítik, maga a vallás is rommá lesz. A király tanácsadói az alkotmány megcsonkitásán régen munkáltak, a felküldött törvényczikkeket halasztásokkal, kihagyásokkal vagy elmagyarázható záradékokkal tették értéktelenekké, hogy kijátszhassák a nemzeti akaratot.

A kettős vész, a politikai és vallási szabadság elleni merényletek országos párttá tömörítették az eddig ellentétes városi és megyei, a lutheránus és kálvinista elemeket s az 1604-iki országgyűlésen a többség ünnepélyes óvást tett (1604 ápr. 8.), hogy ha megnyugtató választ nem kapnak közös felterjesztésökre, a vallásháborgatás égő kérdésében: minden jogaikkal élni fognak.

Mi volt ez óvásra a visszhang? A prágai tanács a felterjesztett 21 törvényczikkhez önkényűleg egy új, az ú. n. 22-ik törvényczikket toldott és szentesitett a királylyal, melyben a király megújítja valamennyi elődjének a vallás ügyében hozott, már feledésbe ment, kemény törvényeit és rendeleteit,

Digitized by Google

tehát a lutheránusok megégetéséről szólót is; és eltiltja az országgyűlésen a vallászkérdés előhozatalát, a kik azt mernék tenni, azokat, mint „nyugtalan újítókat", büntetés alá vonja. Törvényt akartak hozni országgyűlés nélkül, sőt ellenére; figyelembe nem vették, hogy az erdélyi országgyűlések már évtizedekkel előbb (1557, 1564, 1571.) megalkották a vallásszabadsági törvényeket.

A magyar alkotmány történetében beállt ezen páratlan sértés végleg felizgatta az országot, beállt az alkotmány megmentésének és megvédésének komoly szükséglete. A Gálszécsre (1604 szept. 8.) összehivott rész-országgyűlés megtagadta a korább megajánlt pénz és hadisegély megadását mindaddig, míg a törvényen kivül szentesitett XX-ik t.-czikk el nem töröltetik s a vallásszabadság meg nem erősittetik. Igy vált közössé és egybekapcsolttá a politikai és vallási ügy! A kettős szabadság romja vagy diadala között kellett választani. S midőn a kormány karhatalommal megkezdette az adók behajtását, közjelszóvá lett: éljen a nemzet az ellenállás jogával, fegyver ellen fegyvert szegezzen. A szabadságháború elkerülhetetlenné vált. Ki legyen a nemzet vezére, a szabadsághős, a megmentő? A nagy idő előállitá azt. A zsarnokság átka, hogy vakságával maga kelti fel a bosszuló villámot.

Bocskai István, magyar református nemes, Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem anyai nagybátyja, Rudolf hive volt, mint fejedelmének követje, Prágában dolgozott a magyar korona és ország régi hatalmának visszaállitásán, ezért honfitársai németpártinak nevezték. De midőn belátta, hogy az egységesités nem a magyar királyság javára irányul, hanem szabadsága megfojtására, katonai leigázására, tartománynyá sülyesztésére; és sem Bécsben, sem Prágában a magyar államiságnak egy barátját sem tapasztalt; sőt az önérzetes oszlopemberek elnémitására, vagyonaik elkobzására irtó háború indittatott; a jobb hazafiak felségsértési pörbe huzatván, éltök megmentése végett elbujdosni voltak kénytelenek, mint a nagy oszlopférfiú, a lutheránus Illyésházi; ily körülmények közt Bocskai elhagyta az udvart, keserű érzettel félrevonult biharmegyei birtokára, várva az események fejlődését.

Bámulatos egyérzettel az országos közvélemény Bocskait óhajtotta vezérül, az őt erre felhivó levél Prágába jutott — a nélkül, hogy Bocskai tudott volna a levélről: Barbiano, a Kassán lakozó katonai parancsnok, mint felségsértőt haditörvényszéke elé idézte; birtokai lefoglalását katonai erővel megkezdette, mert a reá törvénytelenül vetett tetemes adót nem

Digitized by Google

fizette. A támadást tehát Barbiano tette, elfoglalta Bocskai szentjóbi várát.

Bocskai saját személye biztositása végett előbb „Sólyomkő“ nevű hegyivárába vonult.[1] Elérkezett a cselekvés órája, mint maga Bocskai végrendeletében fenhagyta, „ő felsége tisztviselői fegyverekkel, kardjokkal s ágyuival, minden törvény nélkül, kergettek engem el ő felsége hűsége mellől“. Sólyomkőből indult 500 emberével a nagyszerű útra, a felszabadító és önvédelmi háborúba. Nem volt pénz, sem hadsereg, de mögötte volt a legnagyobb kincs, a rejtett élő erő, az igazság és az a mellett fellángolt nemzeti lelkesedés. Diószeg mellett állotta útját a német hadsereg 10,000 emberrel; 1604 október 14-én, a legerősebb csata után, Bocskai győzött, mert a Barbiano seregében levő 3000 hajdú megértette, hogy őket nem a török, hanem hitök és nemzetök leigázására vezették, Bocskai zászlajához csatlakozott a kettős szabadság védelmére. (Pálkövi Antal czikke „Bocskai és a bécsi békekötés“ a Sárospataki Füzetek 1857. évfolyamában.) A zsoldos seregbeliek szabadságvédőkké lettek, ez a hajdúk el nem évülő érdeme, övéké az oroszlánrész a sikerből, ők lettek az első honvédek. E diadal híre üditőleg hatott az ország távoli részeibe, seregestől csatlakoztak a szabaditó mellé, a császári sereg mint köd oszladozott, oly változás állt be, hogy egy hónap mulva (nov. 12.) Bocskai előtt ünnepélyesen nyitá meg Kassa városa kapuit, oda nem Barbiano, hanem Bocskai vonult be; a felsőmagyarországiak szabadítóként üdvözlék s Barbiano kénytelen volt Pozsonyig visszahúzódni. Bocskai tábora nőttön nő, vezéreinek egymás után adják fel magukat a királyiak kezén levő várak; sőt előcsapatjai Morvaországba és Sziléziába csaptak be. Prágában és Bécsben megrendültek, a mint a magyar nemzet erővé, hatalommá testesült. Ennél gyorsabb és nagyobb fordulat nem volt hazánk történelmében.

Rudolf országgyűlést hivott Pozsonyba (1605 jan. 6.), de azon oly kevesen jelentek meg, hogy az meg nem nyilhatott. Ellenben az erdélyi megyék és székelyek (Szeredán) február 21-én fejedelmökké választották Bocskait.

Az ország nagyobb részének szivét a közszabadság ügye mellett érezvén dobogni Bocskai, alkotásokhoz fogott, ország-

[1] E vár II. Rákóczi F. szabadságharczai alatt még állott, ezek megszűntével romboltatott le. Ma rom. „Óh mily szép méditatiót irhatna e romok felett egy magyar protestáns Volney“, jegyzé meg Révész Imre (i. m.).

Digitized by Google

gyűlést hivott *Szerencsre* (1605 ápr. 18.) „hazánk közönséges javairól és megmaradásairól" tanácskozni. Míg a királyi hívásra alig öt, Szerencsre 21 vármegye jelent meg, igazolódott az 1604-diki felterjesztés kétségbevont aláírása „az ország többsége". A régi vallás főpapjai — a mindig királypártiak — elmaradtak.

A szerencsi országgyűlésen nagy lelkesedéssel Bocskait Magyarország fejedelmévé választották, letette az esküt, beszédében méltán adott hálát Istennek, hogy „egyetértést öntött a magyarság lelkébe". Ez a siker biztosítéka mindenben!

A rendek megszerkesztették egy erőteljes emlékiratban „panaszaikat, mentségeiket és tiltakozásukat" (Querelae, excusationes cum protestatione) s mint kiáltványt Isten előtt a keresztyén világhoz intézték. E vádlevélben igazolták fegyverrekelésöket. Felkelnek, mondák benne, hogy „a szabad ország hitvány tartománynyá ne sülyesztessék"; továbbá a vallásszabadság üldözése ellen rámutattak a bibliára, abból tudva levén, „hogy Krisztus és apostolai senkibe a hitet, vallást, szent lelket fegyverrel nem erőszakolták", mert a hit hallásból van. (dr. Károlyi A. „Magy. Országgyül. Emlékek. XI. köt. 1899. év. 168—190. l.) Az evangyéliom szelleméhez alkalmazkodva törvényül hozták, hogy „a vallás szabad legyen".

A király környezetében Mátyás főherczeg felfogván, mily veszély környezi magát az uralkodó családot, a békekötés eszközéhez nyúlt, elküldte követeit Bocskaihoz, azokhoz csatlakozott az eddig felségsértőnek kiáltott Illésházi, kit sűrű levelezés után maga a főherczeg kért fel közvetítőül, a ki különben is királypárti volt, míg el nem üldözték, de hazajövetele után Bocskaihoz csatlakozott volt. A király követeit Bocskai Kassán fogadta (júl. 1.) kellő díszszel, de csak akkor bocsátkozott velük érdemleges tárgyalásba, mikor felmutatták a császár-királytól a felhatalmazást; a németnek írás nélkül nem hisznek, ez volt a közfelfogás. A fejedelem átadta írásban a békepontokat. Dicső mozzanata történetünknek, hogy felülről keresték, kérték a békét, a nemzet pedig ereje tetőpontján diktálta követelményeit.

A béke első pontja ez vala „Kévánja a magyar nemzet, hogy ő felsége minden várban, városon és falun és *mindenütt* Magyarországban szabad vallásában kit-kit megtartson és abban senkit is meg ne háborítson". Hogy a nemzeti küzdelem mozgató lelke, a szabadságok anyja, a lelkiismeretszabadság tétetett első helyre, mutatja legjobban a valláshős mivoltát s a háború egyik főokát. Az akkor fenn álló rendi alkotmányból az újkori alkotmány épitése itt kezdődik, mert a vallás-

Digitized by Google

szabadság a nép zömének, a falvak lakóinak is biztosíttatik; megcsillant itt a népjog hajnalcsillaga. Biztosításául a szabadságnak, követeli továbbá első sorban a nemzet, hogy II. Lajos király alatt hozatott szomorú törvényből „a lutheránusok megégetése" töröltessék; s az európai nemzetekhez intézett kiáltványban „iszonyúnak" nevezett 22-ik articulus, mely országgyűlésen kívül toldatott be a törvénykönyvbe, onnan szintén kitöröltessék, ezzel a törvényhozó felségjognak érvény szereztessék.

A többi pontokban a nemzeti fejlődés akadályainak elmozdításáról gondoskodtak. Mivel pedig keserű tapasztalatok alapján az akkor uralkodó papirendet s annak mindenhatóságát, politikai ügyekbe való beavatkozását tartották az ország bajai egyik főokozójául, főleg a jezsuitarend ellen fordultak. A hetedik békepontban követelték a rendek a *jezsuitáknak az országból kitelepítését*. E nagy kérdést — mely ma sem szünt meg nyugtalanitani a nemzeteket — Bocskai és kora vetette fel a világtörténelem asztalára, megelőzve vele Európát. A jövőbe bevilágitó eszme volt az. Bocskait száz év mulva követte e téren II. Rákóczi Ferencz (1706), a ki az államban államot képező jezsuiták ellen szintén merész támadást intézett, hangoztatta volt, hogy a róm. katholikus egyház virágzott a jezsuiták előtt is, más szerzetrendek századokon keresztül védelmezték azt, mikor még az „italizmus" (mai nyelven ultramontanizmus) lovagjai nem szerepeltek.[1] E két messzelátó államférfiú: Bocskai és Rákóczi, készitek elő a világnézlet megfordulását, mert az európai kath. királyi udvarok (az úttörő volt Pombal marquis spanyol miniszterelnök 1759-ben) maguk eszközölték ki a jezsuitarend megszüntetését 1773-ban; a bécsi kormány akkor maga is hozzájárult. Hadd a magyar nemzeti szellemet saját alaptermészete szerint cselekedni, ő a világ első népeivel versenyezni képes, sőt néha megelőzi őket. Ime a történeti példa erre! Igaz, hogy 40 év mulva az „italizmus" (Rákóczi szava) feje megint visszaállitotta a jezsuita rendet (1814) az európai reactio korában; de az is igaz, hogy a franczia köztársaság 1880-ban és a német birodalom 1872-ben 70 év mulva kitelepitették a jezsuitákat birodalmuk területéről; azt tették, a mit Bocskai kivánt. Meg kell gondolni, hogy az emberiség életében a visszaesések nincsenek kizárva;

[1] Rákóczi válaszát egész terjedelemben magyarul közli *Zsilinszky Mihály* „A magy. országgyűlések vallásügyi tárgyalásai" hatalmas művének IV. kötetében (1897) 206—225. l. Méltatta Balogh F. „A magyarországi Prot. Egyházak története" 96. l. Debreczen 1905.

Digitized by Google

óh hányszor kellett ezt tapasztalni szegény hazánknak le a mai korig!

Hogy a szeg fejét találta el a Bocskai-szellem, mutatja, hogy nyomban a jezsuiták rágalmazó irattal akarták elfordítani Németország fejedelmeit a magyar nemzeti ügytől, kitagadván Bocskait és híveit, sőt a magyar protestánsokat a keresztyének sorából. Bocskai hívei kénytelenek voltak védiratot (Apologia) bocsátani ki a rájok fogott hazugságok ellen; hogy a támadás jezsuita kohóból származott, igazolja, miszerint a jezsuita Pázmány Péter próbálta volna cáfolni a magyar egyház követeinek és lelkészeinek védőiratát.[1]

Bocskai tekintélye folyton nőtt, Erdélyben az eddig tartózkodó szászok is meghódoltak (szept. 14.); a török nagyvezér november 10-én fogadta a fejedelmet a Rákos-mezőn fényesen és szövetkezett vele.

Ez alatt a királyi udvarban elkészítették a Bocskai békepontjaira adandó feleletet részenként. Az első királyi válasz Bocskaihoz érkezvén (szept. 20.), annak tárgyalására ő *Korponára* (1605. nov 21.) országgyűlést hívott, melyre a királyi követek is megérkeztek. Hajh! de e válasz nélkülözte az őszinteséget, a jogos kívánságok kielégítésétől távol volt. A sarkalatos első pontra a tényekkel ellenkezőleg általánosságba burkolva csak annyit mondott „ő felsége miként ezelőtt, úgy ezután sem fog senkit háborgatni vallásában". Ilyen volt a többi pontokra is a semmit mondó válasz.

A nemzet Korponán elkeseredéssel, sőt haraggal fogadta a választ, nem nyugodhatott bele — mint Bocskai magát kifejezte — hogy „nekik csak a karón mutassanak varjút" (Erdélyi Muzeum, 1879. év.). A királyi követek látva a közfelháborodást, sietve távoztak Korponáról. A háborút folytatni kell, lőn ország végzése; sőt a hevesebbek a királylyal való örök szakitást javalták, a mérsékelt Illésházi akadályozta meg, hogy a béke szállai meg nem szakadtak. A mindig reménlő Illésházi társaival mint Bocskai követei vitték fel Bécsbe a főherczeghez a rendek feleletét, ott türelmetlenül vártak rájok, a bécsi nép bámulatának tárgyai voltak, mikor deczember 31-én megérkeztek.

Kezdetét vette a *második alkudozás* Bocskai és a király

[1] Ez „Apologia" szövegét ismertette Révész Kálmán Kassai ref. lelkész, Alvinczi Péterék utódja, a bécsi béke háromszázados évfordulóján a „Protestáns Szemle" 1906. év 5-ik füzetében. A közszabadság és haladás tömérdek rázkódtatástól lett volna ment, ha Bocskai kora által felvetett eszme akkor valósult volna meg.

Digitized by Google

követei közt s mivel német részről a húzás-halasztás volt az utasitás, öt hónapi fegyverszünettel segitettek a kérdés megoldásán. Legnehezebb volt a valláskérdés, melyet Mátyás emberei semmiképpen sem akartak elfogadni, a jezsuiták ijesztgették a főherczeget, ha engedne, a pápa kiátkozásával. Nagy vontatva megszerkesztették a bécsi egyezményt, a mint Rudolf jónak látta, a főherczeg követei leérkeztek Kassára s ő külön levélben kérte fel a fejedelmet, erősitené meg a békepontokat. „A rendek jogait tiszteletben tartom", összehivta tehát Kassára az országgyűlést (1606 ápr. 24.). A második királyi válasz felolvasása után újra kitört a méltó elégületlenség, a nagy többség kijelentette: csak a nemzethez illő igazságos békét fogad el. Rendkivülileg felhevitette minden tag kebelét az első pont a *vallásszabadságról*, ebben csak annyi van, hogy a vallásügyet a korábbi állapotban hagyja meg; a 22-ik czikket törli, mert országgyűlésen kivül hozatott. A rendek teljes részletezett és világos törvényt kivántak (május 12.), t. i. az háromféle religio: római, helvét és ágostai *szabadságos hirdetésben* maradjon köztünk és hogy az evangélikusok vallása ellen szóló törvényczikkek, bármely időben hozattak, eltörültessenek a 22-ik t.-czikkel együtt. Az eltörlés erősen van körülirva, egyike „semmisittessék meg", a 22-ik czikk töröltessék azért is, mert ez a czikk volt a religio megbántása. A 8-ik pontra nézve határozták, hogy ő felsége a jezsuitákat ne tartsa országunkban; jobb ezeknek az országból való megválását, hogy nem mint a békesség alapjának megbomlását viselni. („Sylloge actorum Publicorum". 20—22—27. l. Chorebo, azaz Sinai Miklós 1790-iki kiadványa.) Követelték még a kath. püspökök számának csökkentését; az adománylevelekből azon záradék kihagyását, hogy az adományos tartozik jószágairól a prot. lelkészeket és vallást kiűzni stb.

Úgy Korponán, mint Kassán a *református vallás* névleg biztositásának kivánása a legjobban sérté a kath. nagyhatalmakat; mert az ágostai hitvallást a német birodalom területén törvény ismerte ugyan el (1555 óta), de a reformátusoknak ott sem volt törvényesen elismert szabadságuk, sem az osztrák örökös tartományokban. A királyi Magyarországban semmiféle törvény nem biztositá, megnevezve még az ágostai, annál kevésbé a helvét hitvallásúakat. Európai kérdéssé Bocskai emelte fel azt; ő volt az a ki nemesen mind a három vallás szabadságát követelte; még pedig úgy hogy az állam Acsádi Ignácz szép képe szerint (Magyarország története 1526—1608. a 610. l.) ne középkorilag berendezett gót dóm (homályos püspöki székestemplom) legyen, mely egyetlen egy felekezet szá-

Digitized by Google

mára épült, hanem az új felekezetek részére biztositott egyenjogúságnak megfelelően épitessék át! Ebben ragygyant fel az újkor hatalmas szelleme, profétiája és a jövő előkészitése. A pusztában kiáltó szó a magyar nemzet szivéből, lelkéből, agyából jövelt ki.

Megemészthetlen volt e kivánalom Bécsben, Prágában, Velenczében, Rómában, Madridban, szóval fél Európában. A spanyol-pápai párt irtózott a magyar kivánalmaktól, még az ágostai vallást sem lehet megtűrni, hát még a helvét hitvallást, „a svájczi parasztok és kézművesek vallását"! (Acsádi i. m. 232. l.) A pápa a kath. vallás érdekeit sértő bármi határozatnak ellene nyilatkozott; a béke tehát csak a „kath. vallás sérelme nélkül" jöjjön létre, igy intett a pápa államtitkára Borghese bibornok. De az események hatása alatt még is annyit megengedtek, hogy „a szükség úgy parancsolván" a két prot. vallás szabad gyakorlásának „hallgatólagos megtűrésébe" Magyarországon beleegyeztek. Ily háttérrel szemben elengedhetetlen volt Bocskaiék azon álláspontja Kassán, hogy nem hallgatólagos tűrés, hanem nyilt és megnevezett legyen a vallásszabadság elismerése és ő felsege „az egész országban való helyeken minden rendeknek szabad és helybehagyott vallásának a bevett és használt szokás szerint komolyan nyujtja hirdetésének és tanitásának szabadságát és egész Magyarország területén hangozni és szétterjeszteni engedje. (Sylloge: 22. l.)

Ily értelemben készitették el a kassai viszonválaszt (replica) s Bocskai követei Illésházi és társai vitték azt Bécsbe, az ez időközben teljhatalmú kormányzóvá kinevezett Mátyáshoz. A kassai ingerültség hangja intette a német tanácsosokat megfontolni teendőiket, Mátyásnak sem volt kilátása kedvezőbb hadi fordulatok előidézésére, pedig a fegyverszünet vége (jún. 24.) már közeledett. Kemény viták után aláirták a bécsi béke okmányát (jún. 23.) mind a két fél követei; Rudolf, kinek környezete előbb „istentelen"-nek nevezte az okmányt, nagynehezen megerősitette azt aug. 6-án, de tekervényes záradékkal. Mátyás, látva a veszélyt, a záradék nélkül küldte le az okmányt Bocskaihoz aláirás végett.

De ismét új nehézséget idézett elő az első czikk végére tett az a pótlás, hogy a vallásszabadság „ne legyen a római kath. vallás sérelmére", mely kétséges és homályos voltánál fogva elértéktelenité a lényeget. Ez a hires záradék (praejudicium religionis catholicae" lásd Clemente levelét Mátyáshoz, 1606. márcz. 16.) a pápa és a spanyol király követeinek találmánya s megtette hatását az udvari körökre; e tétellel a mit

Digitized by Google

egyik kézzel adtak, azt a másikkal visszavehetik. Bocskai a mellette levő rendekkel feltárván ezen és egyéb pontokban az elhárítandó nehézségeket, azok kijavítása végett megint visszaküldötte Mátyáshoz kivánalmait. Mátyás a végponton nem akarván koczkáztatni a békét, máskép segíteni nem tudott, mert a béke szövege Rudolf aláírása után meg nem változtatható, külön magyarázó és biztosító *oklevelet* (assecuratoria) adott ki Bécsben 1606. szept. 13-án. Biztosítja benne a rendeket, hogy az az aggodalmas záradék minden mellékgondolat nélkül (non mala fide) tétetett oda; s a kivánt jobbításokat a bekövetkező országgyűlés lesz hivatva kiigazítani. (Sylloge: 41. l.)

Bocskai utolsó kassai gyűlésén (1606. deczember 13.) felolvastatta a biztosító levelet, szívökre köté híveinek a pontonkén elősorolt és megállapitott változtatásoknak és jobbításoknak a következő országgyűlésen kiigazíttatását. A rendek megállapodása irásba tétetett deczember 22-én. Ezzel „nagy műve, az első magyar szabadságharcz, mely politikai és vallási volt egyaránt“ befejeztetett s „Magyarország nemzeti és állami jövőjére döntő befolyást gyakorolt“ (Nemes Elek Erdélyi Muzeum, 1879. év 88. l.).

A békekötés általános örömet keltett fenn és lenn. Siettetni kellett azt azért is, mert a nagy fejedelem — vagy a mint 1607-ben nevezték „a magyarok Mózese“ — élete végén volt; alig nehány nap mulva 1606. deczember 29-én „ő felségét kivette a Krisztus a világból“ élete és hatalma délpontján 50 éves korában. Gyászba borult az ország; a fejedelem *temetése* egyike volt a legnagyobb hazafias temetéseknek. Halála hetedik napján tetemeit vas koporsóba zárták, 500 feketébe öltözött udvari szolga állt őrt; a nehéz selyembe vont koporsót főurak vitték a kassai nagy templomba, (mert ez Bocskai alatt vissza szállt a kassai protestáns hívekre), hol a padok fekete selyemmel voltak bevonva. Alvinczi Péter kassai magyar pap tartotta a halotti tanítást; a magyar szónoklatot (Oratio) Rimai János udvari tanácsos, a ki szemtanuja volt a bécsi tárgyalásoknak (jan. 7.), a latint a lelkes ifjú Tököli Sebő, a fejedelem szilárd híve.[1] A gyászmenet február 1-én indult Kassáról; Gyulafehérvárig 18 helyen állapodott meg, 18 ponton lőn alkalom megannyi vidéken a részvét

[1] Az erdélyi fejedelemség elenyészte után erővel visszavették a katholikusok (1693.) a kassai székesegyházat s hol egykoron Bocskai ravatalon feküdt, most ott Rákóczi Ferencz porai nyugosznak!

Digitized by Google

megnyilatkozásának, a honfiúi könyek hullásának. A tetemet öt ezeret haladó díszkiséret környezte. Az volt a két országon átvonuló *gyászút*, mely a saját fegyvere által szabaddá tett országrészen huzódott át, saját hű tábora és a szabad nép vette körül mindenütt. A koporsó február 21-én érkezett Erdélybe, másnap helyezték a fejedelmi sírboltba, nőtestvére mellé, a ki Báthori Kristóf fejedelem hitvese vala. A falba ezüst lap helyeztetett felirattal. (Szilágyi Sándor, Rákócziak kora, 77. l.) A sólyomkői sziklavárból kireplült magyar Turúl 27 hónapi dicső szárnyalása alatt kiderült a magyar ég, s Magyarországot visszaadta a magyarnak, a világnak, ezért marad áldott emlékezete míg magyar él e földön!

„Márványoszlop nem marad fenn épen,
Megmarad a jól megőrzött érdem"
(Byron, Childe Harold. C. II.)

Az uralkodásra képtelen, beteg Rudolfot Mátyás főherczeg éppen a protestánsok segélyével a magyar trónról lemondatván, magyar királylyá választatott, s a koronázó országgyűlés Pozsonyban (1608. okt. 22.) a bécsi békét az ország törvénykönyvébe beigtatta; s a kassai meghagyások értelmében kimaradt a veszedelmes záradék és beigtattatott a nagyjelentőségű szó „falvakban", mely a néposztályok számára biztosítandó volt a vallásszabadságot. Sőt a vallásról két külön törvényczikk alkottatott, mely a királyi Magyarországon a két evangélikus egyházat kivette a volt püspökök fenhatósága alól s önnön felebbvalói hatósága alá helyezte; ezzel az önkormányzat öröklő jogába állíttatott. A 46 év óta szünetelt nádori hivatal — mint a békekötők elengedhetlenül mindig követelték — visszaállíttatott s e székbe az első protestáns nádor Illésházi István ültettetett, ki hűségesen őrködött Bocskai után a bécsi béke átvitele felett.

Igy lőn a bécsi béke evangélikus egyházaink országos szabadságának alaposzlopa. Az alaptörvényt 200 évig igyekeztek az ország ellenségei, mikor zord idők következtek, lábbal tiporni vagy félremagyarázni, de vissza-visszatért a nemzet egységes érzülete, a mi Bocskai korát jellemezte és erőssé tette és „annyi balszerencse közt" 200 év mulva az 1790/91-iki 26. törvényczikk a vallásról, a bécsi békére hivatkozott s ez alapra helyezkedve, hozta „örökké tartandó törvényül" a prot. vallásszabadságát biztosító pontjait, ott is a Bocskai szelleme volt az éltető erő. Az 1859-iki nyilt parancs (pátens) ellen is e törvényre támaszkodva vívták a dicsőséges harczukat Bocskai és Illésházi utódai.

Digitized by Google

Dicsőség a valláshős emlékének! Hála a Mindenhatónak, ki időnként, sokszor az enyészet szélén, hőslelkeket ajándékozott örök kegyelméből a magyar nemzetnek az idők és körülmények változásához alkalmazva, ez jele a Gondviselés felettünk őrködésének. Őrködjék ezután is és a legnehezebb időkben felettünk! De nem szabad elfelejtenünk, hogy az Úr Istenfélő népet gondoz atyailag, ő ad hosszú életet őt tisztelő fiainak.

Bocskai korának s a bécsi békének felüdítő *hatásai.*

1. Új szellemi áramlat fúvalt mindenfelé a Bocskai kortól fogva. Először is megmozdult az egyetem eszméje éppen a protestánsok körében. A tiszántúli egyházkerület Hodászi Lukács superintendens elnöklete alatt tartott zsinatja Nagy-Károlyból 1605 június 5-én követeket küldött Bocskai fejedelemhez Kassára, kérve egy *országos főiskola* felállítását. Ennek valósitása az ő rövid uralma miatt Bethlen Gábor erdélyi fejedelemre maradt, a ki 1629-ben Gyulafehérvárt nyitotta azt meg. (Révész I. „Figyelmező" 1881. 222. l.) Erdély függetlenségével és a nemzeti fejedelmek eltünésével az egyetemmé fejlés elbukott.

2. Megható végrendeletében (Sylloge: 61—79. ll.) a vásárhelyi iskola épitésére 3000 frtot; a váradi iskola (auditorium) épitésére 200; a debreczeni diákok számára 200 frtot rendelt. Ezzel nyitotta meg az utat, melyet fejedelmi utódai a magyar iskolák javára fényesen követtek a *tudomány őrhelyeinek ápolására.* I. Rákóczi és Apafi tanszékeket alapitottak a debreczeni kollégiumban. E példából keletkeztek a jótékonyság csillagezrei kisebb-nagyobb fénynyel, mely a magyar tanügy egén a tejutat képviseli napjainkig. Ezek az iskolák a magyar állam és magyar míveltség, szellem és érzelem erősitői valának mindenha. Ez eltörölhetlen érdemök. A debreczeni főiskolában ma is meg van Bocskai alapitványa!

3. Bocskai hatására a *biblia* szabad utat vett mindenfelé. Asztalos Sándor nagyszombati jómódu polgár és tanácsbeli a biblia újranyomatásán munkált, arra áldozott. Az 1603. év közepén a rémuralom zúgása alatt vallása miatt kirekesztetett a tanácsból. Pártoltja Szenczi Molnár Albert éppen a bécsi béke évében fejezte be *zsoltárfordítását;* a bécsi béke s a hazából kiható szép hirek vigasztalólag és bátorítólag hatottak lelkére. Irodalmilag, vallásilag a magyar hitjavitás századokkal daczoló emlékműve, a zsoltáros könyv, 1607-ben megjelent; nemsokára a biblia kétizben (1608 és 1612.) Asztalos Sándor boldogságot érzett; a bécsi béke után minden helyen, hol annak előtte még csak házaknál sem volt szabad

Digitized by Google

olvasni a szentirást, most nyilván és nagy bátorsággal hirdethették az Evangéliomot. (Toldy F. „Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez“ Pest, 1869.) A Bocskai kor vallásos költője Szenczi Molnár Albert zsoltár szavait milliók éneklik ma, ez a Bocskai kor nyelvének zengő hirdetője ma is.

4. A szabad vallásgyakorlat csodás és *lázas tevékenységet* idézett elő; megalakultak az egyházkerületek és alkottattak az egyházi törvények s az egyházalkotmány mezején az elvek harcza közepette az újabb korig nem tapasztalható életlüktetés volt érezhető. Bocskai fellépése nélkül nem jöhettek volna létre sem a zsolnai nagy zsinat alkotásai (1610), sem a messzehatású komjáti kánonok (1623), sem a szatmárnémeti nemzeti zsinat száz kánona, melyek 200 évig maradtak az egyházkormányzás oszlopai. Megindult 1608-ban a presbyterianizmus és puritanizmus elvi vitája és Szilvásújfalvi és később (1638) Tolna Dali János korában s oly magvakat vetett el, melyeknek eredménye lőn, idők multával, a presbyteriumok felállítása s az iskolákban a latin helyett a magyarnak tannyelvi méltóságára emelkedése.

5. Bocskainak a legzordonabb időben, midőn hazánk, nemzetünk, egyházunk létele forgott koczkán, Illésházihoz érkezett levelének azon tétele „tudjuk azt, hogy a mi nemzetségünknek *több hazája* ennél soha, soha nem lészen s nincsen is“, nemcsak a nemzet egyesitésének lőn felbuzdító szózata siralmas hangulat alakjában, hanem jóslatszerű, ihlető eszmét tartalmazott, mert 250 év mulva költői alakban zendült meg a „Szózat“ költőjének lelkében s a megujult zord korszakban újra egyesité szivben a nemzetet s az elnyomatás siralmas éveiben talpraállító erőt lehelt a nemzet minden fiába „a nagy világon e kivül nincsen számodra hely“, itt Bocskai lelke újra megszólalt. (Révész Imre „Emlékezés Bocskai Istvánról“. „Figyelmező“ 1878. 350. l.) Hajh! ki tudja hányszor kell még annak megszólalni!

Balogh Ferencz,
hittanár.

Digitized by Google

Bocskai mint szabadsághős.

(A hajdúböszörményi gyűlésen tartott ünnepi beszéd.)

Mélyen tisztelt ünneplő közönség!

Egy kisebb jelentőségű egyén méltatása épp úgy könnyebb feladat lehet egy igazi történelmi nagyság méltatásához képest, mint a hogy egy szelid halmokból álló kies vidék leírása bizonyára könnyebb egy égbenyuló hegyvidék leírásánál. Bocskai történelmünk egyik legkimagaslóbb alakja, mint hegyóriás áll előttem, honnan tekintsem át érdemeinek magasba nyuló csúcsait, hogy szemléljem meg és hogy tegyem szemlélhetővé egyéniségének hatalmas arányait, hogy hatoljak le nagy lelke mélyén honolt érzéseinek kincses gazdagságához, hogy tegyem újra hallhatóvá honszerelme rengetegének felzúdulását, hogy jelenítsem meg hithűségének megdönthetetlen sziklatömegét és hogy fejezzem ki annak a keresztyén alázatosságnak felséges nagyságát, melylyel magát e hegyóriás Ura Istene és hazája előtt porszemnek érezte, vallotta.

Csak hivatott történetiró feladata lehetne ez. Ám az egyszerű, a legigénytelenebb ember is magasba emelkedhetik a vallásos és hazafias érzés szárnyain, ezeknek az érzéseknek szárnyalása alá adom hát lelkemet, hogy felvigyék a magasabb szempontok étheri tisztaságába, onnan próbálom áttekinteni Bocskai nagyságát, s onnan kiáltok hozzátok a nagy elődöt ünneplő kései kor gyermekeihez, hogy azt a hálát, mely e kegyeletes ünnepre összehozott benneteket, sohse engedjétek magatokban elhalványulni, örökitsétek át maradékaitokba is, mert a magyar hazának, a magyar protestantizmusnak hálára, ünneplésre, kegyeletre méltóbb történelmi nagysága nincsen Bocskai Istvánnál.

Digitized by Google

Tisztelt ünneplő közönség!

Abban az időben, a melyre Bocskai közéleti működésének kezdete esik, a török hódoltság s az állami eldaraboltság korában, nem lehetett a nemzetnek terjeszkedő, a nemzetközi befolyás erősítésére törekvő imperiális politikát folytatni; meg kellett érni olyan politikával, mely czélpontul az elvesztett önállóság visszaszerzését, a szolgaság megszüntetését, a török kiverését tűzte ki. Ez volt akkor az egyedül lehetséges nemzeti politika. S ez volt a Bocskai politikája is.

Bocskai a kitűzött czélt a török által el nem foglalt területeknek Habsburg-jogar alatti egyesítésével s az így nyert erőnek a török elleni felhasználásával akarta elérni, mert a török uralom meggyőzésére csak egész Nyugat-Európa lehetett képes, ennek erejét pedig csak a római német császárságot leggyakrabban viselő Habsburgok egyesíthették. Bocskai ezért folytatott eleinte törökellenes Habsburg-párti politikát, ezért vezette a havasalföldi hadjáratot a török ellen, ezért támogatta Báthory Zsigmondot abban, hogy az erdélyi fejedelemséget Rudolfnak átadja.

A török védő szárnyai alatt álló, annak sok támogatását élvező Erdély rendei nem értették meg ezt a politikát, a prágai udvarnál sokat tartózkodó Bocskait „német lelkűnek" nevezték, nótaperbe fogták, száműzték, erdélyi uradalmait elkobozták. Bocskai az igaz államférfiúi nagyság jelét adva tűrte az elveiért szenvedett léleksebző gyanúsításokat, ma pedig az erdélyi rendek akkori, később megváltozott felfogására csak azt mondhatjuk, hogy vajha sok, de legalább minden korszakban egy olyan „német lelkű" államférfiút adna nekünk a magyarok Istene, mint a milyen Bocskai István volt!

Eljött az idő mégis, mikor Bocskai szembe fordult a Habsburgokkal. Mikor ezt tette, nem vált következetlenné, azt tette csupán, hogy a folyvást szeme előtt tartott ideált, a nagy, önálló, alkotmányos, nemzeti Magyarország eszméjét a változott viszonyok közt változott eszközökkel szolgálta tovább. Mikor látta, hogy politikai alapgondolatát éppen a Habsburgok alkotmányellenes törekvései részéről fenyegeti a leginminensebb veszély, attól fogva a külön erdélyi fejedelemségre törekedett, hogy ez a birodalmi politikát követő Habsburgokkal szemben a nemzeti önállóság biztosítékául szolgáljon. S hogy a nemzeti önállóság gondolatát a király is elismerje, fegyverre kelt, még a törökkel is szövetkezett ellene. Ettől fogva Rhédey Ferenczne k, későbbi legkiválóbb hadvezérének mondása jellemzi legjobban a Bocskai politikáját, a „német lelkű" Bocskay politikáját: „Valahol mi magyar e

Digitized by Google

széles világon vagyon, egygyé kell lennie és a németre kell támadnia".

Elébb azonban a német támadt. Rudolf elérkezettnek látta az időt a magyar alkotmány nyílt és végső megsemmisítésére. Mi sem természetesebb, mint az, hogy ezt a lelkiismereti szabadság elkobozásával kezdette meg. A hol a hatalom jogokat akar elkobozni, elsősorban mindig a gondolatnak, a lelkiismeretnek szabadsága ellen indul, jól tudván, hogy ezzel a jogoknak, az egyéni és közszabadságnak, az alkotmánynak, a nemzeti öntudatnak gyökerét irtja ki. Igy függ egymással össze a nemzeti és a vallásszabadság.

Nem lehet e kettőt élesen elválasztani a Bocskai szereplésében sem. Nem véletlen volt az, t. ünneplő közönség, hanem a politikai és vallásszabadság szoros egybefüggéséből származó körülmény, hogy Rudolf egy alkotmánysértő ténynyel, egy önkényes törvényczikkelynek corpus jurisunkba való becsúsztatásával akarta a protestantizmust elnyomni s hogy a protestantizmus ekkép történő elnyomását viszont az alkotmány teljes megtörésére kivánta felhasználni; nem véletlen, hanem az összes szabadságjogok testvériségéből folyó természetes eredmény, hogy Magyarország alkotmányának legerősebb védőbástyája századok óta a magyar protestantizmus és hogy jövőben is alkotmányunk támadói legtermészetesebb és legelszántabb ellenségüket elsősorban mi bennünk, magyar protestánsokban fogják feltalálni.

Bocskai tehát az alkotmánynyal együtt megtámadott vallásszabadság védelmére az önvédelem legutolsó pillanatában, mikor már a király hadai ő ellene vonultak, mikor már maga és nemzete iránti mulasztás lett volna a további késedelem, fegyvert fogott.

T. ünneplő közönség! Nagy jelentősége van a Bocskai felkelésének, mert igen nagy eredményeket ért el. de a legnagyobb horderőt, a legtávolabbi jövőre is kiható jelentőséget — nem tehetek róla — én még sem az elért eredménynek, hanem annak az elhatározásnak, magának annak a ténynek tulajdonitom, hogy — kardot rántott. Ez által lett ő a legelső magyar szabadsághős, ez által adott példát a későbbi korok szabadsághőseinek, ez által mutatta meg, hogy a magyar igaz vitézi nép, szolgajáromba nem hajtható, kezébe fegyvert csak a legvégső elkeseredés ad ugyan, de a legvégső elkeseredés kezébe mégis csak fegyvert ad. A kardrakelés ténye örök érdeme és dicsősége lenne Bocskainak akkor is, ha sikerre nem vezettet volna. Jogszerű tény volt ez, ezzé tette az akkor még egészen érvényben volt aranybulla tételes

Digitized by Google

intézkedése és a létükben megtámadott nemzeteknek az a minden aranynál tisztább, minden bullánál erősebb és minden időben érvényben lévő természetes joguk, hogy megtámadójukkal szemben úgy védik magukat, a hogy lehet

De abból a széttagolt, elgyengült nemzetből ugyan honnan vehette az erőt a nemzeti függetlenséget kivivó eredményes felkeléshez?

Nem felekezetért, nem osztályért, nem szeparált érdekekért harczolt, mindenek jogának védelmére kelt, fegyverre szólitotta hát a haza minden fiát, gazdagot, szegényt, katholikust, protestánst, főurat, köznemest, jobbágyot, sőt még azokat is, a kik jobbágyok sem voltak: a hajdúkat. Álljunk meg itt egy kissé, t. ünneplő közönség, kik voltak a hajdúk?

Bujdosó, földönfutó, minden nélküli emberek, úgy a nemesek, mint a jobbágyok soraiból, a kiket az akkori szörnyű viszonyok, törököknek, idegen zsoldosoknak kegyetlenkedései mindenüktől megfosztottak s csak puszta életük maradt meg. Ezrével kóborolva járták be az országot, dolgozniok nem lehetett, élniök pedig kelletett; a megélhetésnek rájuk nézve egyetlen módjához fordultak tehát: fosztogattak s Bocskai legnagyobb diplomatája, Illésházy szerint „a megtámadott vidékeket úgy hagyták vala, mint a szedett szőllőt". A társadalom kitaszitott alakjai voltak, törvényen kivül álltak, bárki büntetlenül irthatta őket.

És én mégis azt mondom, t. ünneplő közönség, hogy a hajdúknak emlékezete előtt levett kalappal álljunk meg. A kiket a társadalom kitaszit kebléből, — azok mindig ellenségei lesznek a társadalomnak, — ez örök törvény. Nem azért dúlt a hajdú, mert csak ahhoz volt kedve, hanem azért, mert másként nem tehetett. Ezrek és ezrek nem pusztulhattak el önkéntes éhhalállal. Élt az ő lelkükben is az elvesztett tűzhely szelíd emléke, a tönkrement családi boldogság édes sugallata, az elhagyni kényszerült otthoni vidék ismerős képe, a mindennapi munka boldogító jutalmának vágya, élt még ennek a hazának szeretete is, a melynek ők hálával igazán nem tartoztak. A honszerelem mindeneket felülmuló erejének bizonyságára nincs is még egy olyan példa a világtörténelemben, mint azoké az útfélrevetett magyar hajdúké.

Minden azon fordult meg akkor, hogy a hajdúk melyik részre állanak. Jól tudta ezt a királyi hadak vezére is. Debreczent és Nagyváradot igérte nekik szabad prédára, ha Bocskait leverni segitenek. Jól ismerte a helyzetet Bocskai is, de ő mit igérhetett volna nekik egyebet, mint hazájuk és lelkiismeretük szabadságát. És a hajdúk Bocskai mellé állottak.

Digitized by Google

„Nem akarunk — úgy mondák — nemzetünk hóhérai lenni". A kik az őket kitaszított társadalom ellen oly vad kegyetlenséggel tudtak küzdeni, a létében veszélyeztetett nemzet ellen fegyvert fogni képesek nem voltak. Fegyvert fogtak, de a nemzet védelmére. Szétverték Barbiánó hadait, a császári hadsereget kiverték az országból, majd Ausztriát dúlták a hajdú vitézek, egyes elkalandozó csapataik a császári kertekig felhatoltak s magát „Bécsországot" is fenyegették.

Ti a jelenkor gőgös szobatudósai, kik pompásan berendezett irószobáitok kényelmes zsöllyéiről, tudománytok mindenhatóságában bizakodva a honszerelem hiábavalóságát hirdetitek; és ti is annyi-ezeren, a kik munkás kezetek becsületes fáradtságának méltó díját nem mindig nyerhetve el, keserűségtekben a haza megtagadóinak valljátok magatokat: óh lássátok meg a kerek föld és minden idők legszerencsétlenebb proletárjainak, a sorsüldözött magyar hajdúknak példájából, hogy a haza fogalmát kiirtani, a honszerelmet eltörülni nem lehet, mert ez lényünkhöz tartozik, sőt erkölcsi lényünk legszebb kincse ez s a nagy, a döntő elhatározások pillanatában önszeretetünknél is nagyobb erővel hat reánk . . .

Bocskai pedig a hajdúk által kivivott győzelmei tetőpontján békét akart és békét kötött.

Azt hiszem, t. ünneplő közönség, minden magyar ember lelkében, most bizonyára itt e teremben egybegyűlteknél is felmerül a gondolat: helyesen tett-e igy Bocskai? Bizony mindannyian felsóhajtunk az addig és azóta is elszenvedett sok méltatlan sérelem nehéz emlékei alatt: hej, ha nagy Bocskai István ott a császári kerteknél nem állította volna meg diadalmas hajdú vitézeit, hej, ha fejére tette volna a nemzeti királyság koronáját! De ha igaz ítéletet akarunk mondani, az érzelmeket el kell választani az ész szavától. Meghányták vetették ezt a kérdést Bocskai környezetében is, de a közel multból a Szapolyai-korszak tanulságai, a jelenből a területileg és politikailag szétszakított, katonailag elgyengült, elszegényedett, — osztály és felekezeti harczok által dúlt nemzetnek kétségbeejtő helyzete, — a jövőből a török és német egymás közötti Magyarország háta mögötti kibékülésének gondolata s az ekként előálló helyzet veszélyének kilátása egyaránt a békét javasolták. Ezeket gondolta meg Bocskai bölcs lelke. Nem akarhatott nemzeti királyságot úgy, hogy esetleg pünkösdi királyság legyen. Ezért felelte a hajdúknak, a kik királylyá mindenáron őt akarták választani, mint a kitől nemzetük szabadságát leginkább várhatták: „Mire való volna a szabadság, ha országunk nem lészen hozzá".

Digitized by Google

Bocskai tehát békét kötött. Hogy küzdelme és békekötése mit hozott a magyar protestantizmusnak, azt az imént hivatott szónok ihletett ajkairól hallották önök. Hát politikailag mit vivott ki Bocskai?

Egy történetirónál azt olvastam róla, hogy „nemzetét visszaadta önmagának", s most, a midőn küzdelmei eredményeinek egybefoglalására csupán egy pár pillanatom van, — gondolataimat e jellemző szavakhoz fűzöm. Jellemzők e sorok, mert a Bocskai fellépése előtti magyarság nem volt már nemzet, — a Bocskai küzdelmei, a béke utáni magyarság pedig újra nemzet volt.

A nemzet ugyanis, t. ünneplő közönség, épp úgy testi és erkölcsi alkatrészekből álló lény, mint az ember. Államterület és államnépesség, e kettő együtt alkotja a nemzettestet, a terület a csontrendszer, — a népesség a hús és vér rendszere, az alkotmány a különféle szervek összhangzatos és egyensúlyos összefoglalása, a nemzeti öntudat pedig, ez az így egybefoglalt szervek működésének megindító és fentartó ereje, ez az Isten lényéből kapott szikra, ez az erkölcsi tartalom, ez a lélek, ez maga az élet.

Bocskai fellépése előtt a nemzettest a külső és belső feloszlás jeleit mutatta már. Mint a hullán a hollók, varjak, úgy osztozkodtak már rajta idegen hatalmak. Az államterület törökhódoltsági. királyi és erdélyi részre osztva, a magyarság mindeniken csak gyéren elterjedve, s a valóságban egyiken se gyakorolva intéző hatalmat, osztály- és felekezeti harczokban egymást irtva, a folytonos török foglalások s a királyi részeken nagymérvű idegen telepítések és jószágadományozások által fokozatosan kisajátitva.

Bocskai a nemzettestet erősítette meg, midőn a zsitvatoroki békével a további török foglalásokat, a bécsi békével az idegen telepítéseket s idegenek javára szóló jószágadományozásokat meggátolta, midőn a hajdú-telepítésekkel elhagyott vidékeknek magyar lakosságot adott, midőn a három területen élő magyarságot egységes érzelmi és szellemi közösségbe vonta össze s a béke áldásaival olyan erőgyűjtésre képesitette, hogy majdan a területi egység visszaállitására is ereje legyen.

Nem volt akkor nyugodt és fejlődés képes nemzeti életet biztosító egyensúly a nemzettest alkotmányos szervei között, nem volt a politikai, társadalmi, katonai, gazdasági tényezők közt a nemzet sorsára befolyás gyakorló külhatalmak között.

Bocskai a békefeltételeknek diplomácziai részével egyen-

Digitized by Google

súlyt hozott létre a tényleges birtokállomány alapján ama két világbirodalom — a török és német — között, melyek bármelyikének túlsúlya a magyarság létérdekét veszélyeztette volna. Az alkotmányjogi s belpolitikai békepontokkal egyensúlyba hozta a király és nemzet hatalmát, kikötvén, hogy a király személyesen csak belföldről s onnan is csak magyar tanácsosok meghallgatásával s csak magyar tisztviselők közreműködésével kormányozhatja az országot; egyensúlyba hozta a megfogyatkozott magyar hadi erőt az országban levő idegen, zsoldos katonasággal, utóbbiaknak — a végbelieket kivéve — az országból való kitiltásával; egyensúlyozta az ország tanácsában az egyenlő számban való közreműködés kikötése által a polgári és világi elem befolyását; nivellálta a vallásszabadság beczikkelyezésével a felekezeti kérdések háborgó hullámzását, a hajdúnemesitésekkel a megfogyatkozott köznemesség s a nagyszámú hatalmas főurak közötti aránytalanságot, a béke közgazdasági áldásaival a nemzeti vagyon megoszlása körül mutatkozott nagy különbségeket.

De hiába a test épsége, a szervek virtuális képessége az összhangzatos működésre, ha nincs hajtó és szabályozó erő, ha nincs lélek. Bocskai küzdelmei kezdetén a mohácsi vész óta annyit szenvedett magyar nemzetből éppen a lélek tüze volt kialvó félben, maga sem hitte már, hogy az elkerülhetlennek látszó véget elkerülheti; épp az által tette Bocskai hazájának a legnagyobb szolgálatot, hogy a nemzettest szerveibe a felkeltett nemzeti öntudat által lelket adott, a mikor az elgyengült, megfogyatkozott, önbizalom nélküli, haldokló nemzetet fegyverre és ezáltal életre hivta, a mikor az alvó nemzethez a régi dicsőség varázsos emlékének és a honfiúi kötelesség parancsának felidézésével kiáltotta: „Magyar, ne hagyd magad!“; a nemzetet immár biztos prédának tekintő ellenségnek pedig kardok csörgésével és ágyúk dörejével adta tudtára, hogy: „Ne bántsd a magyart!“

Ime, t. ünneplő közönség, ez a Bocskai-felkelés eredményeinek esszencziája, — igy értem én azt, hogy Bocskai „a nemzetet visszaadta önmagának“.

De, t. ünneplő közönség, Bocskaiban megvolt a legelsőbb rendű államférfiúi tulajdonság is: az előrelátás. Tudta, hogy nem elég a békét megkötni, annak megtartását biztosítani is kell.

A bécsi békében kivivott jogok és előnyöket minden lehető erkölcsi és intézményi biztositékokkal körülbástyázta. Amazokról a rendelkezésemre álló idő rövidsége miatt nem szólva, ezek közül is csak Erdélyt és a Hajdúságot emlitem

Digitized by Google

meg. A különálló erdélyi fejedelmeség elismertetésével gondoskodott, hogy ez a maga hadi erényeivel, erős magyarságával, még erősebb protestantizmusával és mindennél erősebb nemzeti hagyományaival a királyi Magyarország alkotmányi és vallásszabadságának védővára legyen A hajdúságot pedig mint ennek a várőrségnek előre, a mezőségekre küldött őrszemét telepítette ide. Történelmünk a bizonysága, hogy Bocskai sem Erdélyben, sem hajdúiban nem csalatkozott.

Tisztelt ünneplő közönség! Végzete a magyar nemzetnek, hogy csaknem minden nagy történelmi alakját korán veszíti el. Ez a végzet sújtott bennünket Bocskai kora halálával is. A miknek megvalósításában életének oly korai vége megakadályozta, nemzetéért aggódó lelke mindazt végrendeletébe lehelte bele, a jövendő generációknak adott bölcs tanácsok formájában.

Nem lehet e végrendeletet belső meghatottság nélkül olvasni. Kiérzik belőle, hogy igazi nagy ember csak jó ember lehet. Magáról, kinek pedig beteg ágyát egy hálás nemzet könnyező szeretete vette körül, mint „szegény, bünös, méltatlan féreg"-ről szól. Utolsó gondolatai Istenéé, hazájáé, egyházáé.

De megemlékezett végrendeletében — királyáról is. A kivel egykor szemben állott, most, az élettől való megválás pillanatában, arra kéri, hogy vele szemben „szívéről minden keserűséget vessen el". Hűsége jeléül a török császártól kapott paripáját hagyja királyának, talán éppen azt, a melyiken a király elleni harczokat vezette egykoron. Ime a „lázadó" Bocskai hűsége! Eljön-e valamikor annak elismerése, hogy királyukhoz leghűbb alattvalók a magyar felkelések vezérei voltak, mert a nemzet jogait védelmezve a király jogainak forrását védelmezték meg? Eljön-e valamikor ennek az elismerésnek rég óhajtott kora? Az a Bocskai-szobor, mely országunk szivében fennkölt királyi elhatározásra áll, mintha megengedné azt a reményt, hogy talán . . . valaha . . .?!

Nagy Bocskai István emléke iránt első sorban ti tartoztok hálával hajdu hősök ivadékai. Mikor Isten szabad ege alatt, pompázó napfényben, pacsirta szavát hallgatva művelitek a világ legáldottabb rónaságát, gondoljatok e tartozástokra, el ne feledjétek, hogy áldott határaitokat és a mi ennél is becsesebb, hazátok és lelkiismeretetek szabadságát nagy Bocskai Istvántól kaptátok; legyetek mindig oly hivek, oly méltók emlékezetéhez, mint az ő alatta és ő utána lefolyt szabadságharczokban voltatok s mint a midőn — Bocskai legszebb álmának beteljesedésekor — Buda visszafoglalásánál a legvitézebb hajdúval, Petneházyval elsők voltatok a várfokon.

Digitized by Google

És mindannyian, kik magyarok vagyunk, ápoljuk kegyelettel emlékezetét. Nemcsak a hálaérzet kivánja ezt, hanem a helyzet ugyanazonossága is. Mert 300 év nagy idő, de ma 300 évvel Bocskai halála után épp úgy az állami önállóság, nemzeti lét, alkotmány-védelem, fajfentartás, király és nemzet közötti összhang nagy problémái előtt állunk, mint egykor Bocskai nemzedéke állott.

Bocskai töprengő lelke mintha előre látta volna ezt! Végrendeletében rámutat arra az állandó erőforrásra, melyből nemzetének fiai minden időben erőt meríthetnek a nemzeti lét küzdelmeihez. Ily állandó erőforrásul a honfiak egyetértését jelöli meg. „Visszavonással — úgymond — nagy birodalmak is elromlanak, viszontag az egyezséggel kicsinyek is nagyra emelkednek".

T. ünneplő közönség! Gazdag örökség ez a végrendeleti tanács. Becsüljük meg. Húzzon szét bár bennünket százféle érdek, legyenek bár óhajaink, felfogásaink még annyira eltérők, ne feledjük, hogy egy összetartó kapocs mégis van közöttünk, az, hogy magyarok vagyunk, testvérek, mert fiai a legtöbbet szenvedett nemzetnek. Ezt a Bocskai által lelkünkre kötött egyetértést ismerjük kötelességünknek s akkor magyar emberhez illő önérzettel mondhatjuk el, hogy annak a nagy szívből fakadt végrendeletnek becsületes végrehajtói vagyunk.

Dr. Körössy Kálmán.

Digitized by Google

Napjaink vallásos mozgalmai.

Átmeneti kort élünk. Minden átmeneti kornak sok jellemző sajátsága van. Ezek megfigyelése mindig tanulságos és gondolatokat ébreszt. Megfigyelésre méltó jelenségek pedig úgy az egyes ember, mint a társadalom életének minden egyes nyilvánulásában s így a vallásos életfelfogás terén is jelentkeznek.

Ma, úgy látszik, egészen új életre ébredt a vallás iránt való érdeklődés. Ez ébredést az az általános és jogos panasz előzte meg, hogy a vallástalanság, vagy legalább a vallásos eszmék iránt való közönyösség óriási mértékben elterjedt. Nemcsak a tudósok körében, hanem a társadalom minden rétegében megcsappant a vallás tisztelete és különösen szükségességének eleven érzése. A templom elvesztette vonzóerejét s az érdeklődést csaknem egészen lekötötték a földi jólét biztosításának és igényeinek a gondjai, a melynek elhárításától várták a léleknek megelégedését.

S míg a vallástalanság, vagy legalább a vallási közöny terjedése miatt minden egyház panaszra fakadt, addig a felekezetieskedés épp ez idő alatt rég nem tapasztalt módon megerősödött. Ennek okát jórészt ama nagy buzgalomban találhatjuk meg, a melyet a bajok megszüntetésére minden egyes felekezet kifejtett, fokozott erővel igyekezvén a maga híveit az általa megjelölt útra és megvont keretek közé tömöríteni. S most azzal a bizarr helyzettel állunk szemben, hogy az általánosan tapasztalható vallásos közöny mellett a kiélesített felekezetieskedés uralkodik és rongálja a társadalom nyugodt békességét, veszélyezteti zavartalan együttélését.

De a felekezetek törekvéseiben is sajátos párhuzamos ellentétek észlelhetők. A hierarchikus szervezettel bíró keresztyén egyház autonomiára vágyik, az autonomiával rendelkező

Digitized by Google

keresztyénség pedig szervezetének hierarchikus ízű kiépítésére és a szabad mozgás nélkül régi szellemében fenn nem tartható életének szabályrendeletekkel való körülbástyázására törekszik. Mindkettő a másiktól akarja elsajátítani azt, a miben erejének forrását gondolja, megfeledkezvén arról, hogy az autonomia helyesen és igazán értelmezve és megvalósítva a hierarchiával épp oly kevéssé egyeztethető össze, mint az evangéliomi szellemből táplákozó szabad mozgás és haladás a szigorú szabályozásokkal. A mint minden egyes növény csak a maga talajában, környezetében, természetének megfelelő éghajlat alatt virul teljes pompájában, úgy a vallásos élet terén is minden alkotás és törekvés csak akkor lehet áldásos, ha az egészet éltető szellemmel szerves összefüggésben és benső harmoniában van. Az utánzás, az elkölcsönzés vagy puszta kinövés marad, vagy egészen mássá válik és más célokat szolgál az idegen talajban.

Pedig ma sok tényező kedvezne az egyházak megerősítésére irányuló öntudatos törekvéseknek. Mert érdekes tünet, hogy az anyagiasság, a földi élet kényelmessé tetelének vágyától vezetett, a gazdasági érdekek által irányított korunkban a vallásnak az egyéni és a társadalmi életre ható jelentőségét eddig soha nem tapasztalt módon és mélyrehatóan kezdik tanulmányozni. Ha eddig csak az egyes egyházak és vallási társulások tarka mozaikja, úgy most maga e mozaik által alkotott egész: a vallás, mint az egyéni és a társadalmi élet egyik legállandóbb és legfontosabb tényezője köti le a gondolkodók figyelmét. A mint az életben jelentkező minden jelenségnek, úgy a vallásnak is *a törvényszerűsége és maradandó igazsága kutatásával igyekeznek megállapítani nemcsak miben létét, hanem a jelentőségét is.* A munkát nem aprózzák hát el, hanem a mai kor szelleméből folyólag elvi, egyetemes szempontból kivánják a vallás kérdését tisztázni. E tisztázás és vizsgálat során minden egyes egyháznak meg van adva a lehetőség arra nézve, hogy a *maga igazságait, céljait és feladatait, életrevalóságát és jogosultságát az egyén és a társadalom életének emelésében való gyakorlati részvételével igazolja.*

Mert mindezt többé már nem elméleti fejtegetésekkel és vitatkozásokkal, hanem csakis gyakorlati eredményekkel szabad és lehet igazolni. Ha csak a történelem és tapasztalat tanúbizonyságaival szembeszállni nem akar, senki sem tagadhatja, hogy a vallás az emberrel együtt keletkezett, együtt él és majdan együtt hal is ki az idők végén. A vallás azonban nemcsak útitársa, kisérője, hanem *mindig vezetője is volt és marad a művelődés útján lassan bár, de folyton haladó emberiségnek.*

Digitized by Google

Mutatja ezt az, hogy a haladás folyamán minden egyes forduló vagy nagyobb erejű lökés, a vallásos felfogás egy-egy módosulásával függ össze. Még pedig a vallásos felfogás alakulása sohasem következménye, hanem mindig előzménye és okozója volt a kulturális haladásnak. Bizonyítja ezt az a gyökeres változás, melyet a keresztyénség életbelépése az akkori egész világban, vagy a melyet a reformatió az ember szellemi és anyagi törekvéseinek irányításában létesitett. Oly változások ezek, a melyeknek hatását maig is érezzük, s *a melyeknek irányítása az egymást felváltó nemzedékek beláthatatlan során fog még uralkodni.*

Sőt tovább mehetünk. A keresztyénség oly eszméket propagál, a melyeknek nagyobb és eszményibb része még csak ezután vár valósításra. Ebből következik, hogy a mi mai társadalmunk egészben véve még mindig nem keresztyén társadalom. A keresztyénség üdvös hatásának úgy az egyes ember, mint az emberiség életében sok kétségtelen jelére mutathatunk ugyan, *de az a szellem, a mely a keresztyénséget keresztyénséggé teszi, még mindig nem mindeneket átható erő, még mindig csak ideál és nem valóság.* Tizenkilencz hosszú századra terjedő élete alatt tehát a keresztyénség sajátos társadalmat alkotni nem tudott. Ezt mutatja nemcsak annak a vallomásnak az igazsága, a melyet egy pogány tett, hogy a keresztyénségnek sajátos és szép eszméi vannak, de híveinek élete csöppel sem tökéletesebb, mint a más vallások híveié; hanem bizonyítja a keresztyén felekezetek óriási nagy száma is, a melyek mindenike kimondva vagy leplezetten az egyedül üdvözítőség igényével lép fel s az igazság jogos birtokosának tartja magát.

E sokféleség mig egyrészt szomorú, addig másrészt örvendetes jelenség is, mert azt mutatja, hogy *a keresztyénség szellemi gazdagsága oly mérhetetlenül nagy, hogy a megnyugvásra sóvárgó emberi lélek egy-egy kis részecskéjével is kielégítve érzi magát.* E szellemi gazdagság az oka annak is, hogy a keresztyénség oly nehezen valósul meg úgy az egyes emberben, mint az emberiségben is. S bizonyosan ez az oka annak a különös és más vallásoknál aligha észlelhető tünemény nek is, hogy az utóbbi években oly sokat foglalkoznak a keresztyénség lényegének megállapításával.

E kérdés körül újabban egész nagy irodalom keletkezett. Ez az irodalom a mi szegénységi bizonyítványunk. Mert arról tanuskodik, hogy a keresztyénség hívei csaknem kétezer esztendőt engedtek elrepülni a fejük felett a nélkül, hogy azzal a vallással, a melyben élnek, a melyből földi életük

Digitized by Google

békéjét s jövendő életük reménységét merítik, igaz valósága szerint megismerkedtek volna. Ez az irodalom a tanúm, hogy csakugyan nem élünk keresztyén társadalomban, *mert a keresztyénség eszméi még mindig csak eszmények, a melyeket nemhogy a megvalósításig, hanem még csak a puszta megismerésig sem tudtunk megközelíteni.*

Nem is fogjuk megismerni, annál kevésbbé megvalósitani mindaddig, míg a csak részletigazságok birtokában lévő felekezetek fölött álló krisztusi szellem maga nem áll szemeink előtt. Mert vitázhatnak még akár századokon át a keresztyénség mivoltáról, kerülgethetik vagy felrészelhetik még emberöltőkön át az igazságot, nyugvó ponthoz nem juthatnak mindaddig, míg tisztán nem látják és be nem ismerik, hogy *a keresztyénség lényegét maga az a názáreti Jézus képezi, mint az ember életének, szellemének és összes törekvéseinek vezére, irányítója és végső czélja.* Nincs is előttem érthetetlenebb, mint hogy a külföldi tudós theologusok egy része már évek óta egészen komolyan tárgyalja azt a kérdést: beletartozik-e a Krisztus a keresztyénségbe vagy nem? Mintha csak azt kérdeznék: épithetünk-e házat alapok, falak és tetőzet nélkül? A keresztyénség minden más vallás felett álló elsőbbsége éppen abban van, hogy *Jézusban az életideált világosan, félreérthetetlenül állítja elénk, kétségtelenné tévén ezzel azt, hogy nem álomképet kergettet, hanem a húsból és vérből való földi embernek is elérhető czélok valósítására törekszik.* És bizony nem a keresztyénség hibája, vagy fogyatkozása, hogy tizenkilencz században át sem volt képes igazán keresztyén társadalmat alkotni, hanem az emberé, a ki haladásának útján oly roppant nehezen tud átvágni a már talán tévesnek is tapasztalt s elhagyni is vágyott kerékvágásból a jobb, a biztosabb nyomba. Ez az oka, hogy a keresztyénség mind ez ideig csak ideál maradt.

Ez az oka annak is, hogy ma sokan új vallás alapításának szükségét, vagy legalább is új reformátió elodázhatlanságát hangoztatják, sokan meg egyenesen ellenséges állást foglalnak el minden vallással szemben. Ezek azonban legtöbbször nem is épp a vallást, hanem csak a felekezetieskedést akarnák támadni, de a kettőt egymástól elhatárolni nem tudják.

A vallásellenesség nálunk, hála Istennek, nagyon szórványosan mutatkozik és hódítani nem tud. Az állam maga erős súlyt helyez a vallásosság ápolására. A társadalomban is csak a ma még tétova irányokban hullámzó socialismus túlzói közt akadnak a vallásnak ellenségei. A nagyobb rész azonban elismeri a vallásnak legalább rendfentartó jelentőségét, azért vele szemben nem ellenséges, legfölebb közönyös

Digitized by Google

és az egyes ember magánügyének tekinti azt. Pedig a vallásnak éppen a társadalmi életre való nagy, sőt döntő jelentőségét hangsúlyozza Kidd A Társadalom evolucziója cz. munkájában. „A társadalmi felfogás ma eljutott annak a többékevésbbé tudatos megértéséhez, hogy a vallásnak van valami határozott feladata a társadalomban s hogy ez a folyamatban lévő társadalmi evolucziónak valamikép tényezője. De hogy mi ez a feladat, hol kezdődik, hol végződik s hogy a vallásos hit mily helyet van hivatva betölteni a jövőben, arra nézve a tudomány nem nyújt útmutatást". (17.) Másutt meg így szól: „A kik a vallások tanításait teljesen visszautasitják, csaknem épp oly közvetlenül hatásuk alatt állanak, mint a közösség egyéb tagjai s hogy magánvéleményük bármi legyen, a társadalomnak, a melyben élnek, uralkodó felfogása és irányzata alól magukat kivonni teljességgel képtelenek" (87.). Ez alapon a vallás és a társadalom életének fejlődése viszonyáról azt mondja Kidd: „Nem a politikai szervezet az, melynek részei vagyunk; sem a faj, melyhez tartozunk; még az evolucziò folyamatában lévő egész emberi nem sem. Hanem az a határozott életerővel felruházott szerves fejlemény, a mely törvénynek engedelmeskedve fejlődik ki, nem egyéb, mint oly társadalmi rendszer, vagy művelődési tipus, a mely valamely vallásos hit alapjára épült" (103). A mi mai művelődési tipusunk pedig a keresztyén hit alapjára épült, de sajnos, hogy sok idegen követ hordtunk össze építésénél s igy egészében véve nem nyújtja a barátságos otthon benyomását.

Ez az oka, hogy ma oly sokan ábrándoznak új vallások alapitásáról. S e tekintetben a pantheismus eszméje szolgál kiinduló pontul. A természettudomány szempontjaival megindulò okoskodás a végsò ok és czél titkát az anyagban vagy az anyagban működő erőben, a lélektani szempontból kiinduló kutatás pedig az emberi lélekben magában találja meg. Mindkét irányzat pantheistikus, mert az istenséget minden egyes tárgyban vagy személyben különösen ható és feltalálható, sőt ahhoz kötött tényezőnek tekinti. E végeredményében egységes két irányzat fő jellemvonása, hogy a tapasztalati köréből indul ki s abból nem is óhajt kilépni. A vallásról alkotott nézetük is ennek következménye: a külső burokja, a köntöse, a felekezetekben jelentkező formái szerint ítélik meg a helyett, hogy a mibenléte után kutatnának. Ha ezt tennék, láthatnák, hogy *a vallás nem tanok, szertartások, rendszabályok tömege, hanem az emberi léleknek a mindenség urával, a mindent bölcsen czéljaira vezető Istennel való legbensőbb személyes viszonyulása, a mely őt életének egész folyamában, gondolkodásának és cselek-*

Digitized by Google

vésének minden legkisebb jelenségében a rossztól óva, a jóra sarkalva irányítja.

Hogy ezt az igazságot fel nem ismerik, abban az egyházak is hibásak. Egyrészt azért, mert a vallásban mindenik a felekezetit, a különlegest igyekszik kidomborítani s az igazságot és ezzel az üdvösséget monopolizálva a vallás helyes felfogása iránt való érzéket rongálja. Másrészt, mert a vallást nagyon is elválasztják a mindennapi élettől. Szinte összes czéljait a túlvilágba helyezik és a jelenvaló élet megtagadását követelik. Ennek pedig a tapasztalati ész, az okszerű gondolkodás sem a jogosultságát, sem az igazságát belátni nem tudja. Mert Isten nem akarhatja annak a világnak teljes megtagadását, a melybe az embert helyezte s a melyet neki kell átszellemesítenie és Istenhez emelnie. Hanem csak azt akarhatja, hogy e *világot ne czélnak, hanem eszköznek tekintsük s mint ilyent tudatosan és okosan használjuk fel az Isten által kitűzött magasabb czélok szolgálatában.* A vallást a tapasztalati élet viszonyaival a lehető legszorosabb összefüggésbe kell hoznunk, hogy ne tűnjék az fel puszta elméleti igazságok halmazának vagy bizonytalan álmodozásnak, „az ismeretlen költészetének", hanem mint Pál apostol mondja, álljon a lelki erő mutogatásában. *Az ember a földi élettel akar tisztába jönni, neki a vallásra itt a küzdelmek, a nehéz próbák világában van szüksége, hogy lelke az óhajtott békét megtalálja.*

E lelki szükség indította Boér Jenőt, hogy a mult év végén sok nehéz lelki küzdelem után szakítva minden egyházi vallással, új vallás alapításával tegyen kisérletet. Mint műve mutja, benne a vallás után való elemi vágy a modern ember természettudományos képzettségével az Ember vallásában kötött frigyet egymással. Erős szavakkal jellemzi a mai kòr társadalmát s emberét. Megutálta az életet, mert nem látta czélját. Vitatja, hogy az egyházak egyike sem képes a tovább vezetésre. Történeti szerepét mind betöltötte, új vallásos képződésnek kell teret engedniök. A mit az élet keletkezéséről, feladatáról és czéljáról tanítottak, az mind kegyes mese csak, a mely a mai kor emberét többé ki nem elégítheti. A személyes Isten képzetét elvetvé az örök Teremtőéletben találja meg a lét titkának nyitját. Az élet mint ok az istenség, az élet, mint okozat az ember. Minden baj az egyéni és az örök Teremtőélet harmoniájának megzavarásából ered, a mit az önző, egyéni akarat követése okoz. Ezen kell segíteni az ember igaz mivoltának s czéljának felismerése által. „Szépéletteremtés a szellemiségért", a segedelem útja, az ember megváltása. Mert a megváltás nem jöhet kívülről. Krisztus nem volt meg-

Digitized by Google

váltó, csak egyike azoknak, a kik az örökkévalóval való teljes egység tudata alapján a tiszta életet megvalósitották. De előtte is voltak, utána is lesznek még Krisztusok. E krisztusi állapotba jutás az ember czélja s üdvössége. A külső viszonyok megváltoztatása nem segit, a szellemnek kell megváltoznia, mert az új élet új kereteket és formákat teremt majd magának.

Dióhéjban ez az Embervallás alapgondolata. Merőben pantheistikus és részben materialistikus szempont uralkodik benne. Az ember eszményének, testi s lelki erőinek teljes, harmonikus kifejtése a végső czél, a melyet kitűz. A bibliából akar ugyan kiindulni minden kérdésben, de nem veszi észre, hogy Jézus vallásában nem az emberiség az ideál, hanem az istenség. E földi élet nem czél, csak alkalom az istenfiúság tudatából fakadó élet vitelére. A Krisztus nyomán haladó ember nem önmagát, hanem az Isten akaratát tartja életczéljának. Azzal az öntudattal halad végig az életen, hogy neki itt meg kell őriznie ama lelki kincseket, a melyekkel Isten őt ártatlanságban kezdődő gyermekül kibocsátotta s üdvösségre visszavárja. A földi életet ez a tudat szenteli aztán meg minden viszonyában.

A modern vallásos törekvések egy másik, bölcsészeti alapon megindult irányzata már nem az embert, hanem az istenséget tekinti főczélnak. Stojits Iván a theosofia eszméinek propagálására vállalkozott, mikor Hartmann és mások nyomán egy kis füzetben összefoglalta a lélektani pantheismus világnézetét. Ő is az élet kérdéséből indul ki. De ő nem az értékét mérlegeli, hanem eredetét és titkát kivánja megérteni. Azt állítja, hogy e titkot csakis lélektani alapon közelithetjük meg. A theosofia itt az egyetlen biztos útmutató. Ennek alapigazsága az élet végtelensége. E létben mindenütt és mindenben, de különösen az ember öntudatában Isten nyilatkozik. A lét czélja ezért nem is lehet más, mint az isteni öntudatra ébredés alapján előálló magasabb kultura, a mely csakis valláserkölcsi alapon épülhet fel, s a mely többszörösen ismétlődő reinkarnáczió folyamán valósul meg. A reinkarnáczió, vagyis az ismétlődő megtestesülés, a mint a neve is mutatja, jobbára a földhöz van kötve, de az embernek elvégre is ki kell nőnie a földi iskolából. A reinkarnáczió czélja a folytonos szellemesülés mindaddig, mig az ember karmája, vagyis erkölcsi, szellemi formája ki nem alakul. Ennek döntő tényezője az istenség ismerése s az örök istenség akaratával való harmonia. Az istenséget azonban inkább érzi, mint ismeri az ember. S első sorban önmagában kell felismernie. Szerinte „a jövő vallása

Digitized by Google

az emberi szervezet okkult összetételének az ismeretén fog alapulni és hirdetője lesz az igazi önismeret isteni szellemétől áthatott őszinte emberszeretetnek".

Az ilyesféle valláselméletnek nem sok jövője van. Egyes, elvontan gondolkodni tudó bölcsészt vagy rajongót kielégithet talán, de az emberi lélek egészen másra vágyik. Nem csoda, ha némely ember belefárad a kutatásba és kétségbeesve lemond az istenség eszméjéről s a maga lábán próbál megállni, a hogy tud. Ennek a hangulatnak a terméke Yartin József Ötödik evangéliuma. Elmondja, hogy Jézus újból megjelenik a földön, hogy forrongó korunknak a szabadulás, a kibontakozás útját megmutassa. Maga ez ötlet, ha Jézus vallásának alapos ismeretével párosulna, sok fontos igazság kijelentésére képesithetné az irót. Yartin azonban Jézussal csak a saját gondolatait tudja elmondatni. Ez az oka, hogy Jézus senkinek sem imponál és végül is kénytelen kitérni a legnagyobb probléma, a világ megváltásának a munkája elől. Kikél az egyházak ellen; elitéli az imádkozást; letöri a biblia tekintélyét; propagálja az egyéniség kortátlan csapongását nemcsak a vallásos eszmék, hanem a szeretkezés terén is; a sociális kérdésekkel szemben azonban szinte komikus tájékozatlansággal vergődik, s végre is a testvériségben jelöli meg a bajok egyetlen orvosszerét Római látogatása merőben jelentéktelen episod, a melyben Jézus alakja egészen elröpül, sőt szánalmassá válik. S a végső eredmény az a vigasztalan kijelentés: „Mostantól kezdve megszakad minden összeköttetés az ég és föld között. Azzal a gyötrő tudattal távozom, hogy az emberiséget nem birom megváltani, s hogy nem is szükséges, mert szerencsétlen lenne, ha nem a maga erejével küzdené ki kisded czéljait". „Utoljára mondom néktek és még egyszer: a létért való küzdelemnek végzetes törvényei alatt álltok s boldogulástok attól függ, hogy mekkora emberszeretet lakozik bennetek".

Ime itt a modern vallásos irányzatok legszerencsétlenebbje: a vallástalanság. Az Embervallás legalább ideált igyekszik állitani, a theosofia legalább megnyugtatásra törekszik, de az Ötödik evangéliom bizony nem evangéliom, mert örvendetes hirek helyett a kétségbeesett lemondás igéit hirdeti. Mostantól kezdve megszakad minden összeköttetés az ég és föld között! Oly rettentően rideg gondolat, hogy belefagy a lélek.

S mindezek a jelenségek mire tanitanak? Elsőbb is arra, hogy nagyon helytelenül cselekesznek az egyházak, ha figyelmüket nem a mindennapi élet szükségleteire irányitják a legelső sorban. Az élettel küzködő ember a vallásosságnak itt.

Digitized by Google

a harcz folyamán kivánja az áldásait tapasztalni. Igaz, hogy minden vallás a tapasztalati körén kivül eső természetfeletti és örök hatalommal köti össze az embert, de ennek az összeköttetésnek a jogosultságát és értékét csak akkor látja be igazán, ha már most is élvezheti gyümölcseit. *Az egyházaknak a jelenvaló és a jövendő világ harmonizálása a feladata, hogy az istenország itt e földön, az emberek között és azok javára valósuljon meg s ne legyen csak puszta remény tárgya.* Minden vallásnak azt kell bebizonyítania, hogy ha nem is jár a vallásosság földi, anyagi, kézzelfogható előnyökkel, ha nem is szünteti meg a kenyérnek harczát, az élet ezernyi kellemetlenségeit, terheit és csalódásait; ha embernek hagyja is az embert és nem változtatja eleven angyallá: de megkönnyíti legalább a küzdelmet, emberségesebbé teszi a harczot, szelidíti az erkölcsöket s új életirányt, emelkedettebb életfelfogást teremtve lassanként enyhíti az életviszonyokkal járó kellemetlenségeket is.

Annak a vallásnak van jövője, a mely szellemi javakban, emelkedett eszmékben leggazdagabb. Az evangéliom e tekintetben páratlanul áll. Nincsen hát szükség új vallás alapítására, mert az új csak meghaladott álláspontot tételez fel. Az evangéliom azonban nemhogy meghaladott álláspontnak nem nevezhető, hanem még csak a teljes megértésig sem birta azt az emberiség megközelíteni. De még csak új reformáczióra sincs szükség, mert a reformáczió csak ott tör elő elemi erővel, a hol deformáczió keletkezett. Az evangéliom talaján álló egyházaknak egyikéről sem mondhatjuk el, hogy deformálódott volna, csak azt, hogy néha szunnyad bennük az evangéliomi öntudat. Visszatérni az evangéliomi öntudathoz; hirdetni az istenfiúság eszméit, a mint az a Jézus Krisztusban testet öltött; abban a názáreti Jézusban mutatni be a véges körben végtelen czélokra küzdő ember ideálját: ez a feladat, melynek teljesítése reánk vár. *A jövő pedig annak a vallásos közösségnek nyújtja majd a győzelem pálmáját, a melyik ez eszméket legtisztábban, legemelkedettebben képviseli, a mely a társadalom forrongó életében a közösség altruisztikus követelményeinek s a gondolkodó egyén jogos igényeinek harmonizálására törekedve nem szépen hangzó elméletekkel, hanem vonzó példaadással, jellemképzéssel és sajátos közösség alakításával jár elől.* Mert a vallásnak ezentúl nem szabad elméleti rendszernek maradnia, hanem az egyes ember és a társadalom életének emelkedett szellemű gyakorlati irányitójává kell válnia.

Raffay Sándor.

Digitized by Google

A dunántúli reform. egyházkerület főgondnokainak és a budai zsinatra megválasztott képviselőinek névsorához.

Történeti tény, hogy a világiaknak az egyházi ügyek intézésébe való befolyását a dunántúli kerület vette hazánkban legelőször alkalmazásba. Már az 1612. köveskuti zsinaton alkotott kánonok elrendelik, hogy a felavatandó lelkészszel, hallgatói közül mindig legyen jelen egy vagy két egyén a zsinaton. Kanizsai Pálfi János felállítja Pápán 1617-ben a presbyteriumot, ugyanezt későbbi lelkészi állomásainak helyein: Németujváron 1627-ben, Kiskomáromban 1634-ben szintén felállította. Sőt az általa tartott 1630. évi pápai zsinaton kihirdetett kánonaiban, az egyházkerületi presbyterium felállítását is kimondotta, melybe világiak igaz hogy nem voltak választva, de a zsinatokra ezeket is meghívták, ha fontosabb kérdésekről volt szó. Felsődunamellékén a zsinati meghivókban a püspökök rendesen felhivják a XVII. század közepén az atyákat, hogy előkelőbb hallgatóik közül vigyenek mindig magukkal egyet vagy kettőt, említik, hogy ezt a szokást ők már régebben kezdették és jól kezdették. Az 1713. évi kocsi zsinaton kihirdetett kánonok harmadik fejezetének 7-ik czikke pedig egyenesen elrendeli, hogy „Minden eklézsiákban a presbyterek meglegyenek, ha nagy az eklézsia 12-en, ha pedig kicsiny 6-an legyenek a közjónak kimunkálódására" és az ötödik fejezetben tisztüket is körülirták.

Zoványi Jenő a „Prot. Szemle" 1906. évi 6-ik füzetében rámutat azon tévedésre, mely a dunántúli egyházkerület főgondnokainak az Egyetemes Névtárban közzétett névsorában van. Hogy az ott közölt történeti bevezetés és a püspökök névsorában is mily tévedések vannak, már 1887-ben szóltam róla a

Digitized by Google

„Dunánt. Prot. Közlönyben" és lesz róla majd szó egyházkerületünk történetében. Nem akarom azonban addig várakoztatni az olvasókat, míg ez napvilágot lát, mivel Zoványi egyenesen rámutat, hogy „ezt is bizonyosan eldöntheti valaki olyan, a kinek kezeügyében van a dunántúli egyházkerület levéltára és *a ki azután egész teljességében összeállíthatja a hiteles névsort és a helyes évszámokat* "

Íme a névsor nehány történeti adattal világosabbá téve.

1. *Kenessey István* főgondnok volt 1734—1750. Erre az állásra, az egyházak ügyei körül kifejtett előbbi nagy buzgósága és áldozatkészsége mintegy praedestinálta. Midőn 1745-ben a peremartoni gyűlésen az ő nagy befolyásával Torkos Jakabot püspökké választatta, mivel úgymond, a jegyzőkönyv, a bodrogkereszturi gyűlésen úgy határoztak, hogy az egyházak főgondnokai mellé alkalmas segédet kell választani, tetszett tehát a jelenvolt főgondnok úrnak és a jelenvoltaknak, hogy ezen tisztségre Csejtey Zsigmond választassék meg pro curatore coadiutore. Ennél több azután sehol sincs róla feljegyezve. Kenessey halála után valószinűen ő vitte a főgondnoki tisztet; meddig? nem tudom adatok hiányában eldönteni. Második volt:

2. *Chernel László* 1760—1870. Erre vonatkozólag az 1760 jún. 4. Adás-Tevelyen tartott superintendentiális conferentia jegyzőkönyvében ezt olvassuk: „Keservesen siratjuk a jó oszlopoknak, szentséges vallásunk gyámolinak tapasztalható elfogyásukat. A kiket a jó Isten ingyen kegyelméből még szivünk örömére megtartott e szomorú időknek s keserves ügyünknek könnyebbségére, azok közül főkurátori hivatalra Tekintetes nemzetes és vitézlő *Chernel László* úr, viczekurátorságra nemzetes és vitézlő *Soós István* uram választattak, a kik is követek által illendőképen requiraltassanak. Nemkülönben mindenik traktusba bizonyos inspektorok tétessenek, a kik a külső fórumon eklézsiáink securitássára vigyázzanak. Nevezetesen a pápai traktusba nemzetes és vitézlő Előry János uram, a veszprémibe nemzetes és vitézlő Soós István uram, a peremartoniba nemzetes és vitézlő Szőke János uram, a somogyiba nemzetes és vitézlő Sárközy Antal uram, a komáromiba Tekintetes Magyari József uram, a drégelypalánki és barsi Traktusok pedig Istennek hála! már e részben provisusok".

Tény tehát, hogy Chernel Lászlót a dunántúli egyházkerület főgondnokává választotta, a delegátusok az 1761 máj. 20-án tartott konferenczián azt jelentették, hogy: Chernel László és Soós István urakat a fő- és viczekurátorságra nézve

Digitized by Google

illendőképen requirálták, kik a választ igy adták elő: a titulust nem akczeptálják, de mindenben készségüket, hív szolgálatjukat szivesen ajánlják. A Zoványi által közölt levelekből az tűnik ki, hogy a dunántúli püspök: Torkos Jakab és a főjegyző: Kun János maguk sem nagyon óhajtották Chernel főkurátornak az egyházak ügyeire való befolyását. A szűkszavú jegyzőkönyveinkből eme háttér némi megvilágítására azt találtam, hogy az 1775 jún. 11-iki conferentiáról értesitik Nagy Sámuel ágenst, hogy a publikumok iránt az urat, Chernel László uramat requirálja; hogyha pedig az úr, matériákban magát immitálni nem kivánná: Soós István és Szőke János urakkal correspondeáljon. Úgy tetszik a Szondy-Kenessey alapitvány kezelése miatt volt meg közöttük az ellenszenv, de mégis az történt, hogy 1769 május 30-iki kerületi conferentiát levélben arra kérte Chernel, hogy egy Szondy-Kenessy alapitványi executor Szőke János uram kezelése alatt levő összeg biztositásáról gondoskodjék s az ezen ügyben intézkedett is, a minthogy a XVIII. század folyamán ezen alapitványról nálunk akárhány intézkedést találunk, számadásokat olvasunk, míg ma a gondnokság a nyilvános ellenőrzés kizárásával csak önmagának számol el. Chernel után

3. *Soós István* következett s főgondnok volt 1770—1773. Választására nézve az 1770 jún. 19. jegyzőkönyvben olvassuk, hogy, mivel Chernel László electus curatorunk halálával vacal a superintendentia curatori hivatal, azért megegyezett akarattal, az eddig dicséretesen folytatott viczecuratori hivatalból az úr, Soós István uram, requiraltassék a főcuratorság iránt. Viczecuratornak pedig ugyan megegyezett szívvel választottuk Eőry János urat, a méltóságos horvátországi bán fiskálisát.

4. *Idősb Ráday Gedeon* 1774—1792. Mikor választatott főgondnokká? nem találom az okmányokban, az 1774. évi gyűlés jegyzőkönyve már ilyennek emliti s elrendeli, hogy az egyházkerület területén levő egyházak ez évben összeirandók és egyik példányt főkurátor úrnál, consiliarius idősb Ráday Gedeon úrnál fog állani. Ráday az 1775 április 6. és 7-én Kömlődön tartott gyűlésen jelen volt, melyen hivatalába beiktatták. Mint érdekes tényt, feljegyzem itt, hogy ezt Beleznay Miklóssal is tudatták, a kit jegyzőkönyvünk következetesen méltóságos praeses úrnak czimez, tehát ha 1774-ben kérdezik, jó lesz-e, ha a beiktatást Kömlődön tartják, ebből meg lehet állapitani, hogy ez évben választották meg. Ez a kömlődi gyűlés még arról nevezetes, hogy itt minden egyház-

Digitized by Google

megyének segédgondnokot választottak, mint a jegyzőkönyv mondja:

Hogy a gyakori impetitiókban, jó egyetértéssel, ügyeinkre való vigyázással sérelmeink orvoslását a fő consistorium rendelése szerint törvényesen munkálódjunk, elrendeltetett, hogy minden tractusokban legyenek coadjutor kurátorok, a kik is a külső regimentre vigyázzanak és a már elrendelt út szerint a főkurátor úrnak repraesentálják, rekomendálják ügyeinket. Nevezetesen a *tatai* venerabilis traktusban nemzetes *Pázmándy József* és *Pázmándy János* urak. A *komáromi* venerabilis traktusban nemzetes *Magyary József* és nemzetes *Pázmándy Pál* urak. A *pápai* venerabilis traktusban nemzetes *Sándor Gergely* és *Előry János* urak. A *veszprémiben* nemzetes *Soós István* és *Pázmándy Sámuel* urak. A *peremartoniban* nemzetes *Szücs Pál* és *Kenessey Sámuel* urak. A *belsősomogyi* traktusban nemzetes *Sárközy Antal* és *Gombai András* urak. A *drégelypalánki* traktusban tekintetes viczeispán idősbik *Darvas Ferencz* úr és tekintetes *Csoma Zsigmond* urak constituáltattak, kiknek a tiszteletes seniorok választásukban is votumuk lészen. Ezeken kívül a barsi venerabilis traktus coadjutor curátora lészen nemzetes Pély István úr.

Ráday Gedeon mellé 1786 okt. 10-én Bőnyön tartott közgyűlésen helyettesül Pázmándy Józsefet választották. „Minthogy a méltóságos báró főkurátor úr őnagysága sokszori erőtelenségeivel mentegeti magát, le akarván mondani hivataláról, választatott őnagysága mellé superintendentialis viczekurátornak mindeneknek megegyezéséből Tekintetes Pázmándy József úr".

5. *Ifjú gróf Ráday Gedeon* 1793—1797. Az 1793 május 28-án Kocson tartott superintendentiale consistorium jegyzőkönyvében róla ezt olvassuk: „Nagyméltóságú gróf Rádai Ráday Gedeon úr ő excellentiája, ezen venerabilis superintendentiának kurátorságára installáltatott, a midőn legelsőbben is ő excellentiája rövid, de fontos és ékes beszédben, ezen hivatalra való készségét ajánlotta, melyet főtiszteletű superintendens Halász József és főtiszt. generalis nótárius Kármán József urak, nemkülönben ékes és fontos beszédekkel felváltottak. Tekintetes viczekurátor Pázmándy József úr ezen alkalmatossággal deklarálta, hogy mivel az 1786. esztendőben a bőnyi gyűlésen egyedül a boldogult gróf erőtelenségének segítségére nézve vállalta fel a viczekurátori hivatalt, már az az ok megszűnvén, mostan kész lészen az egész terhet ő excellentiájának által adni. De mivel ő excellentiája a venerabilis superintendentiával együtt szükségesnek ítélte hasznos

Digitized by Google

hivatalának tovább való folytatását, annak viselésére újonnan egyértelemmel megkérettetett és az úr is reá állván, hivatalában továbbra is megerősíttetett."

Gróf Ráday 1797 jún. 8-án a főkurátorságról lemondott s tudatta levélben, hogy a dunamelléki egyházkerület főgondnokságát fogadta el, azon kerület érdemes tagjainak kérésére, mivel még a budai zsinat alkalmával megigérte, hogy ha azon superintendentiában a főkurátorság változni fog, tehát akkor azt fel fogja vállalni, mely változás néhai mélt. gróf Teleki József úr halálával megtörténvén, most már fogadását vissza nem vonhatja, annyival inkább, mivel azon superintendentiában több hasznot tehet, közöttük lévén lakása. Így Dunántúl hiába marasztotta.

6. *Pázmándy József* 1797—1810. Az 1797 nov. 1. tartott bőnyi gyűlésen jelentette Torkos Jakab püspök, hogy a főkurátori hivatalra a szavazatok nagy többségével Pázmándy József választatott meg, a ki az 1798 jún. 12. Kömlődön tartott gyűlésben, minekutánna magát egy fontos és jeles beszédben úgy nyilatkoztatta volna ki, hogy jóllehet a viczekurátorságot tizenkét esztendeig viselte, saját tapasztalásából tudja, mily sok bajjal és alkalmatlansággal jár csak ez is, mennyivel inkább az első kurátorság: mindazáltal, hogy a közügynek annyival inkább szolgálhasson és annak javát minden erejével előmozdíthassa, kész ezt a nagyobb terhet is életének öregségére, hajlott idejében is magára vállalni és ezen beszédre tiszt. generális nótárius úr egy szép köszönő és áldást kivánó feleletet tett volna: a főkurátori hivatalba sok örvendező éljenkiáltások között installáltatott is.

7. *Szilasi és Pilisi Szilassy József* 1810—1836.

8. *Szomori és Somodori Pázmándy Dénes* 1837—1854. Ez év első felében egy kormányrendelet állomását megszűntette, ez évben meg is halt, melytől kezdve 1860-ig nem volt főgondnok, ez év szeptember 19-én iktattatott be Révkomáromban az újonnan megválasztott főgondnok:

9. *Gróf Teleki Gyula* 1860—1864. decz. 16 súlyos betegsége miatt lemondott.

10. *Sárközy József* 1865—1867.

11. *Tisza Kálmán* 1867—1902.

12. *Hegedüs Sándor* 1902—1906.

13. Gróf *Tisza István* 1907.

Íme itt van dunántúli főgondnokaink díszes sorozata, hiteles adatok alapján összeállítva.

És most rátérek a budai zsinatra megválasztott dunántúli képviselők névsorára.

Digitized by Google

Zoványi Jenő közölte a „Prot. Szemle“ 1904. évfolyama 226. s többi lapjain a zsinati tagok névsorát, melyet Révész Kálmán a következő füzetben szóvá tett. Még ugyan mind a ketten szóltak a kérdéshez, de a közölt névsorokban még mindig eltérések vannak és nem lehet megállapitani a hiteles jegyzéket. Álljon tehát itt a dunántúliaké, az 1791. máj. 25. gyűlés eredeti jegyzőkönyvéből, a mint következik:

12. pont. A közelebb tartandó és a vallás dolgában újabban hozatott törvény szerint a királyi felségnek már bejelentetett synodusnak helye iránt determináltatott, hogy várjunk a felséges királyi resolutiótól, mely szerint ha ő felsége Budát applacidálja, mi is abban megnyugszunk, ha pedig a több venerabilis superintendentiák, inkább más helyet kivánnának, arra is accedálni készek vagyunk. Ezen synodusban folytatandó dolgoknak Tekintetes Domokos Lajos úr által készittetett ideája, főtiszt. generalis nótárius Kármán József és tiszteletes assessor Péczely József uraknak által adatott, hogy reflexióikat iránta megtegyék és főtiszt. superintendens urunknak s az ő kegyelme által összehivattatandó tiszt. senior uraknak beadják. A synodusra deputáltatandó személyek iránt pedig végeztetett, hogy azok tizenketten a belső, ugyananynyian a külső statustól valók s így mindössze huszonnégyen legyenek s ki is neveztettek, azaz eklesiastikusok közül: főtiszt. superintendens Halász József, tiszt. generalis notárius Kármán József, tiszt. generalis viczenotárius Tóth Pál, tiszt. assessor Péczely József urak; a venerabilis traktusokból, nevezetesen a veszprémiből tiszt. senior Somogyi István úr, in casum impedimenti pedig tiszt. Horváth Sámuel úr; tataiból tiszt. nótárius Szentgyörgyi József úr, in casum impedimenti tiszt. Hevessy Sámuel úr; peremartoniból tiszt. assessor Kecskeméti Zsigmond, in casum impedimenti tiszt. Szalay Péter; somogyiból tiszt. prosenior Szentgyörgyi István, in casum impedimenti tiszt. Nagy Gergely; pápaiból tiszt. senior Torkos Jakab, in casum impedimenti tiszt. Vecsei Miklós; komáromiból tiszt. senior Horváth Ferencz, in casum impedimenti tiszt. Markos Péter vagy tiszt. Tóth János; barsiból tiszt. prosenior Baka István, in casum impedimenti tiszt. Gyarmati István; drégelypalánkiból tiszt. Szilvási Mihály, in casum impedimenti tiszt. Szalai Mihály urak A secularis urak közül: méltóságos főkurátor gróf idősb Rádai Ráday Gedeon, tek. viczekurátor Pázmándy Jozsef. mélt. consiliarius Darvas Ferencz és tek. Szilassy József urak; a venerabilis traktusokból, nevezetesen a veszprémiből tek. Győrffy József, in casum impedimenti pedig tek. Soós Imre; tataiból tek. Páz-

Digitized by Google

mándy János, in casum impedimenti tek. Sáry Pál; peremártoniból tek. Puky Ferencz, in casum impedimenti tek. Kun Lajos; somogyiból tek. Gombai András, in casum impedimenti tek. Szekér Benedek; pápaiból tek. Eőri János, in casum impedimenti tek. Osváth Zsigmond; komáromiból tek. Pázmándy Pál, in casum impedimenti tek. Laky Mihály; barsiból tek. Péli Nagy András, in casum impedimenti tek. Botz János; drégelypalánkiból tek. Gyürky István urak. Ezeken kivül, minthogy a más három venerabilis superintendentiáktól is mindeniktől huszonnégy deputatus urak rendeltetvén, mindössze a synodusra mind a négy venerabilis superintendentiáktól gyűjtendő deputatus uraknak száma még csak 96-ra megyen, hogy a száz szám, mely a királyi felségnek benyujtott instancziában meghatároztatott, teljes legyen, proiectáltattak a bécsi és budai tek. ágens urak és a debroczeni s sárospataki collegiumokból egy-egy tiszteletes professor úr. A deputatus uraknak napi pénz, melyben a vectura is foglaltatik, rendeltetett 1 rénes forint 30 krajczár, főtisztelendő superintendens úrnak pedig 2 rénes forint."

Thury Etele.

Digitized by Google

TÁRCZA.

Bocskai.

(A hajdúböszörményi díszülésen elmondott költemény.)

Szeretet és Béke jóságos Istene!
Zönghet-e dicsedre szilaj hadi zene?
Mert imé, riongnak harczok harsonái,
Vonulnak hadrendben Bocskai katonái:
Nyalka huszár ménen, kemény hajdu gyalog.
Döng a föld remegve . . . Előre magyarok!
Előre, csatára, a kinek még drága
Isten igazsága, lelkek szabadsága!

Hősi, hadi hangok . . . S a mint égbe hatnak,
Föllege gyűl boltján bús, nagy borulatnak.
De a föllegrésen égi fény sugára
Özönével tűz le Bocskai sisakjára.
Ez, mint a kelő nap szikrázik és lángol,
Világot vesz tőle mind az egész tábor.
Szeretetből gyúlt ki e sereg harczvágya,
Békéért csatázik, — Isten is megáldja.

Maga a keresztyén türelem s alázat,
Mely itt szent hitéért zsarnokára lázad.
Mennyi kőhajítást viszonzott kenyérrel!
Hány sebe boszútlan fecskendé be vérrel!

Digitized by Google

Üzve nézett vissza háza dúlt romjára,
Egyedül az Isten volt még erős vára —
S ebben is támadják?... Már ezt föl nem adja,
Ezt megvédi vassal, erre gyűlt a hadja.

Óh, hiszen ha Sátán már az Égi Trónig
Hajtja vakmerően ostrom-légióit:
Kéruboknak is fogy angyali türelme,
Méltatlan az volna, ki harczra nem kelne.
Dicső védelmére az isteni jognak
Magasztos haraggal ők is fegyvert fognak,
S Isten támadóit lángpallossal űzik
Vissza a pokolba a gyehenna-tűzig.

Ilyen volt a harcza Bocskai bús hadjának:
A Sátánt veré meg, ki Istenre támadt.
Istenre, ki itt él szent hit gyanánt bennünk,
Kiért kötelesség s nem bűn harczba mennünk;
Ki nélkül nem volnánk igaz keresztyének,
Szabad magyarok sem, — csak gyávák, szegények,
Idegen igában megtört szolga-párák,
Kik elveszték Istent, a jók erős várát.

Magyar hitű büszke magyarok vagyunk ma,
Szép, szabad hazánkban folyik a nagy munka:
Alkotunk s gyarapszunk, — tévedünk s hanyatlunk,
De egy alapszirtet itt érzünk alattunk.
Bármi nehéz sorsban s akármi viszály dúl,
Ez az egy még tartja a magyart szilárdúl.
Nincs mód, hogy fajunkat poklok lebírhassák,
Míg nem ing ez egy szirt: a lelki szabadság.

Alapot vájt ennek Bocskai kardja éle
S a nem ingó szirtet abba ő tevé le.
Akkor is, utóbb is, ha mi rés volt közte,
Vitézi magyar vér bőven beöntözte.

Digitized by Google

Mily dicső alapszirt! . . . Neve: *Bécsi béke*, —
Magyar szabadságnak mindig menedéke.
Mi fölébe épült, azt ledönték sokszor,
De volt mire újból építsen a jobb kor.

Bocskai! Magyar nemzet hős és bölcs vezére,
Kit nem hiú dicsvágy vitt a harczmezőre,
Ki istenes hadba Sátán ellen mentél,
Hadverő, ki szentebb s békesebb a szentnél!
Királyi koronát kaptál s föl nem tetted,
Felségesebb diszszel magad ékitetted:
Égi koronád van, dicsfényben ragyogva, —
Adj erőt örökké, küzdő magyarokba!

Kozma Andor.

Digitized by Google

A legújabb összefoglaló vallástörténelem.

Chantepie de la Saussaynek, a kiváló hollandus vallástörténésznek munkája[1] immár harmadik kiadásban jelenik meg. E kiadás nagy változatokat mutat az első kiadással összehasonlítva. Az első kiadás teljesen a Chantepie de la Saussaye műve, mig az előttünk fekvő legutolsó kiadásban az egyes népek vallását az azt leginkább ismerő szaktudós irja le. Kétségtelen dolog, hogy ez által a mű egysége hiányt szenved; ezzel szemben azonban az anyag gazdagabb s a feldolgozás részletesebb, pontosabb.

Az első kötet az ú. n. *természeti népeknek*, a *chinaiaknak*, *japánoknak*, *egyiptomiaknak*, *Előázsia sémita népeinek*, *az izraelitáknak* és az *islamnak* vallásával ismertet meg. A keret tehát, melyben az egyes vallásalakok tárgyaltatnak, ethnográphiai.

Bevezetésben a mű kiadója foglalkozik a vallástudomány fogalmával, kifejlődésével s a vallásoknak nehány nevezetesebb felosztásával. A vallástudomány kifejlődésére különösen három előfeltétel volt nagy hatással a XIX. században: a vallásnak philosophiai tárgyalása, a történeti látókör kiszélesbülése, a linguistika, a philologia, mythologia és a folklore kifejlődése. Az egész tudománynak igazi megalapitója Müller Miksa, ki megjelölte a követendő czélt s az arra vezető utat. A vallástudomány feladata a vallás lényegének s tüneményeinek kutatása; e feladat szerinte két részre oszlik: *vallásphilosophiára* és *vallástörténetre*. E két rész azonban szoros összefüggésben áll egymással. A vallásphilosophia üres volna, ha

[1] Lehrbuch der Religionsgeschichte. In Verbindung mit Fachgelehrten herausgegeben von P. D. Chantepie de la Saussaye. Erster Band. Tübingen, Mohr.

Digitized by Google

a vallástörténet nem szolgáltatna számára anyagot, a vallástörténet pedig az egyes vallásos tünemények magyarázatában s rendezésében a vallásphilosophiára van utalva. A mi a vallások felosztását illeti, alig van ennél nehezebb feladata a vallástudománynak. Napjainkban számtalan ilyen felosztást ismerünk, de a leginkább elfogadott a Hegel felosztása. E felosztás jelentkezik *Pfleiderer*, *Caird* műveiben. Nevezetesebb felosztások még pl. a *genealogiai* felosztás, mely a nyelvtudományon alapul, a *morphologiai* felosztás, a melynek már értékitéletek képezik az alapját; fel szokták még azután osztani a vallást a maga eszmei tartalma, a kultus, a tan stb. szempontjából. E felosztások közül a *Hegelét*, *von Hartmannét*, *Tielejét*, *Siebeckét* schematice is adja szerzőnk.

Fontosabb ennél a vallás nehány *főalakjának* ismerete. Mindenekelőtt az *animismus* szó magyarázatát adja Chantepie de la Saussaye. Az animismus, úgy az embert, mint a természet többi tárgyait s tüneményeit, lélekkel birónak tanitja. E tanból azután lassanként fejlődik ki a szellemekben való hit. Az animismussal közel rokon a *fetisismus*. A fetis legtöbbször valamely érzéki tárgy, a mely vallásos tisztelet objektumává lesz. Mások szerint azonban a fetis csak bűvös szerszám, mely által az ember az istenséggel lép közelebbi összeköttetésbe. Egy harmadik, igen elterjedt vallásos jelenség a *totemismus*. A totembenhivők a törzs életét valamely állat, némelykor valamely növényfaj életével gondolják szigorú összeköttetésben.

Ez az állat szent állat, az illető törzs őse, melyet sem megölni, sem megenni nem szabad. A totemismus azonban nemcsak vallásos, hanem sociális jelenség is, melylyel közelrokon a *tabuismus*. A tabuismust a tabunak, bizonyos szent és érinthetetlen tárgynak tisztelete jellemzi.

A természeti népek vallását ugyancsak Chantepie de la Saussaye irja le az *Achelis* közreműködésével. Az afrikai természeti népek vallását a fetisizmus és a titkos szövetségek gyakorisága jellemzik. Fetisül szolgálhat ember, állat, fa vagy kődarab, szines rongy vagy csillogó gyöngy. Ha a fetis nem engedelmeskedik, büntetésben, verésben részesül. A titkos társulatok tagjai legtöbbször férfiak, nők csak igen ritka esetekben. E társulatok czélja igen különböző; tagjai nagy ünnepélyességgel vétetnek fel; ünnepélyes alkalmakkor kultus-tánczokat lejtenek álarczokban, különösen Polynesia és Melanesia vadnépei. Délafrika lakóinál, a hottentottáknál az ősök tisztelete van elterjedve, összeköttetésben a szellemekben való hittel. Papjaik nagy szerepet játszanak, mint bűvölők és varázslók, kik különösen az eső elővarázslásához értenek. E népek-

Digitized by Google

nél találkozunk már vallásos elbeszélésekkel is. Igy pl. a damara törzs tud a tűz feltalálásáról beszélni. A Zuluk pedig *Unkulunkuról*, a nagy ősről, az emberek teremtőjéről beszélnek regéket. Különösen elterjedtek azok az elbeszélések, melyek a halál eredetéről szólanak. Elterjedt e népek között az állatok tisztelete is. Kígyók, elefántok, krokodilok, majmok tiszteltetnek istenek gyanánt.

A miként lehetetlen az afrikai népek vallásának s mythologiájának systematikus előadása, éppenúgy lehetetlen *Amerika őslakóinak* vallását rendszeresen előadni. Itt különösen a *peruiak* s *aztekek* vallása érdemel figyelmet, mint olyan vallás, melyben már találkozunk a monotheismusra való hajlammal. A peruiak istene: Viracseha már nemcsak napisten, hanem az ég s a föld teremtője, végtelen, láthatatlan, mindenek éltetője s fentartója. Az aztekek főistene Quetzalcoatl, a fényisten, kinek ellensége Tezcatlipoca, a sötétség istene. Ámde a kisebb míveltségű amerikai népeknél is találunk vallásos képzeteket, a melyek természetszerűleg még nagyon zavarosak. A lélekben való hit mindenik népnél feltalálható. Az eskimo pl. lelket tulajdonít nemcsak az embernek, hanem az állatnak is. Az állatmondával is egész Amerikában találkozunk, különösen pedig a sociális életre nézve is oly jelentőséges *totemismussal*. Nemcsak az egyes törzseknek van meg a maguk védőállatjuk, hanem az egyes embereknek is. Az indiánok szemében a túlvilági élet tele kéjjel s örömmel, hol a vadász bőven talál vadbivalyt s bölényt. E törzsek az állatok közül különösen a madarat s a kigyót tisztelik. A madár a szél s a vihar megtestesítője, a kigyó pedig a megujulás s feltámadás jelképe. Megtaláljuk ezeken kívül az összes amerikai népek körében a *vízözön*-mondát is. Az ember teremtése legtöbb esetben a földdel hozatik kapcsolatba. Igy pl. az algonkin dialektusokban a föld elnevezésére ugyanazon gyökből képezett szó használtatik, mint a melyből az apa s anya elnevezése képeztetett. A papok itt is varázslók s gyógyítók.

A *Délitenger népei* három fajra oszthatók: az ausztráliaiak, a papuák és a malajo-polynesiaiak, a melyek e szigetvilág főfaja. A papua szenvedélyes és élénk; a malaji kegyetlen s vérszomjas; a polynesiai pedig mintegy középhelyet foglal el e kettő között. Úgy Melanesiában, mint Polynesiában a manaban való hit az uralkodó. *Mana* alatt pedig az isteni hatalomnak és tulajdonságoknak minden faja értendő. A polynesiaiak vallása igen sok pontban hasonló a többi vad nép vallásához. Itt is az animismus és a természettisztelet, a varázslás és babona az uralkodók. Sok istent tisztelnek e földrész lakói,

Digitized by Google

kiknek mythologiája igen kifejlett s nincs minden költői báj nélkül. Főistenük Taugalva, a ki a napnak s a tengernek istene. Ő egyuttal a teremtő is. A vallásos szokások között első sorban a tätowirozás említendő. A tätowirozás kétségtelenül vallásos cselekvény, melyet a férfiakon a pubertas szakában hajtanak végre. Rendkívül elterjedt továbbá a tabu-tisztelet is. Sokkal bonyolultabb a malájiak vallási viszonyai, a mi annak tulajdonítható, hogy a hindu kultura e népfajra igen nagy hatással volt. E nép körében is el van terjedve az animismus és pedig a személyes léttel bíró lelkek kultusának formájában. A mythosok itt sem hiányzanak. A maláji néptörzs nagy része ma már vagy a Buddha vagy a Mohamed vallását követi.

A természeti népek vallásának tárgyalásában a *mongolok* foglalják el az utolsó helyet. A mongol néptörzs körébe számíttatnak: az ural-altájiak, a török-tatárok, a chinaiak, japánok; e két utóbbiról azonban külön szakaszban szól könyvünk. E népek közös jellemvonása a nyugodt és békés természet.

A török-tatár népek korábban a *samanismus* hivei voltak; a tunguzoknál mai napig is el van terjedve a kultusnak ez a formája, a mint azt *Radloff* kutatásai mutatják. A töröktatárok a fénynek és sötétségnek isteneit, a föld szellemeit s az ősök szellemeit tisztelik. Figyelemreméltó istentiszteleti formájuk: az ú. n. samanismus. Legfőbb istenük Tengere Kaira Kan, ki a mindenség sorsát vezeti. A földet, Järsu — föld-viz — név alatt tisztelik és úgy képzelik, mint jótékony szellemek közösségét. A rossz szellemek uralkodója Erlik Kan, az emberek nagy ellensége. A tűz, a kövek és fák tiszteletével gyakran találkozunk e népek körében. A nyirfa szent; szent a 9 szám stb. Az uralaltaji népek közül, a finnek vallása figyelemreméltó, kifejlett mythologiájával, mely skandináv s litván nyomokat mutat A finn nép istenei a természeti sphärák megszemélyesítői, kiknél hiányzik minden erkölcsi s emberi nemesebb tulajdonság. Legfőbb istenük Ukko (az öreg), az ég istene, felesége Akka. A föld istene Maan Emä; a viz istene s istennője: Ahti és Vellamo, míg Tapio az erdő istene. Az istenség közös neve Jumala, a ki eredetileg szintén égisten volt.

A *khinaiak* vallását *De Groot* leideni tanár írja és pedig három szakaszban adja elő Khina három vallását: *a confucianismust*, *a taoismust* és a *buddhismust*.

A confucianismus a Konfucé classikus irataira alapított vallás, melynek feje a császár. A császár minden istenek ura s csak az ég istene van felette, a ki neki atyja. Az ég iste-

Digitized by Google

nének rendesen szoktak áldozatot hozni, melyek közül legnagyszerűbb a Yuen-khin nevű dombon hozott áldozat, melyet rendkivüli fénynyel szoktak megtartani. Az ég mellett imádják a földet is, ki után rangban a császári ősök következnek. A főáldozatok mellett vannak a középáldozatok, melyeket a nap, a hold, a földmüveléstanító császár s az első selyemtenyésztő császárnő tiszteletére hoznak. Az istenek pantheonában egy egész csomó isten foglal helyet és pedig természeti istenek és ősök egyaránt. A confucianismus a természeti vallásnak és az ősök tiszteletének vegyüléke. Ez istenek pedig mind emberformájúak, kiknek alakjuk s gondolkodásuk is emberi, sőt a kiknek lelkük is hasonló az ember lelkéhez, Az ég lelke a *Tao*, mely két részből áll, ú. mint a *Yang*-ból, mely a meleggel s a férfiúi erővel azonosittatik s a *Yin*-ből, mely a hideget és sötétséget jelképezi. Az ősök lelkei tevékenysége jótékony az emberekre s ezért tisztelet illeti őket. Az ősök tiszteletén kivül találkozunk még a halottak kultusával is, a mely a confucianismus hivei között általános.

Az államvallás istenein kivül tisztel a nép még egy egész csomó védőistent és védőszellemet. Igy például van istene a szülésnek, a hegyeknek, fáknak, erdőknek stb. Úgy az államvallásnak, mint a nép körében élő naturismusnak megvannak a maga papjai, a kik éppen úgy élnek s házasodnak, mint a laikusok s kik ruhaviseletben sem válnak ki a többi emberek közül, főfoglalkozásuk a rossz szellemeknek és kisérteteknek kiűzése.

Khinában uralkodó másik vallás a *Taoismus*. Tao, mint a legfőbb hatalom, uralkodik az égen, a földön, az embereken s főssajátsága, hogy vonalalakzatok által jelenti ki magát; e vonalalakzatokból a jövőt megmondani a bölcsek feladata. A tao, a természet folyása, mindig szabályszerű. Ezért kötelessége az embernek is a maga cselekedeteit is szabályszerűen végezni el. A Tscheuli foglalja magában azokat a szabályokat, melyeket az embernek követnie kell tetteiben. Ilyen szabályok uralma alatt áll az egész hivatalos és polgári élet. Éppen ez az eset az ethikával is: ez is a tao utánzásán alapul. Meg kell jegyeznünk, hogy a confucianismus és taoismus együtt uralkodnak Khinában s egy speciális tao-vallásról voltaképpen nem is lehet beszélni.

A *buddhismus* már a keresztyén időszámlálás előtt kezdett lassan-lassan elterjedni Khinában s árasztotta azt el szerzeteseivel s kolostoraival. Ez a vallás, mely eszközöket igér az egész emberiség boldogitására, rendkivüli benyomást gyakorolt Khina lakóira. Tanai sokkal inkább megnyerték a sze-

Digitized by Google

gény nép lelkét, mint a confucianismus és taoismus tanításai, daczára annak, hogy az államvallás eretnekségnek bélyegzé Buddha vallását.

A *japánok* vallását dr. *Lange* berlini professor írja le. Japánban uralkodó vallás a buddhismus. A vallás különben itt teljesen az egyén dolga: az állam nem törődik azzal, annyira, hogy egyetlen japáni iskolában sincsen vallástanítás. Vallástanítás helyét erkölcstan (shushiu) foglalja el és pedig régi khinai bölcsek tanai alapján. A buddhismus mellett ott van a shintoismus. E kettőt a legtöbb japáni ember *együtt* vallja. Minden japán embernek van a házában egy miniatür shinto-templom is a miniatür buddha-templom mellett. A buddhismusnak különösen az az alakja terjedt el Japánban, mely a Mahayana név alatt ismeretes. Buddha mellett azonban egy sereg isten tiszteltetik Japánban, sőt Buddhának tanitványai is majdnem isteni imádat tárgyai. A buddhismus, melynek papjai még ma is Buddha iratainak khinai fordításait használják, hat szektára oszlik. E szekták közül legrégibb az ú n. Tendai-szekta. A legmystikusabb pedig köztük a Shiugon-szekta. E szektáknak szolgálatában az 1901. évi statisztika szerint mintegy 110,000 templom áll. Hogy azonban az egyes szektáknak hány tagja van, erről a statisztika semmiféle felvilágositást nem ad. A papok száma körülbelül 180,000.

A japánok eredeti vallása a *shintoismus* név alatt ismeretes. Maga a szó khinai eredetű s azt jelenti: istenek útja. A shintoismus természetimádás s az ősök tiszteletének vegyüléke. Ma pedig nem egyéb, mint egy csomó mythologiai alak tisztelete. Az egész vallásnak alapját pedig a világ s a japáni szigetek teremtéséről, valamint az istenek és istennők tetteiről szóló elbeszélések képezik. A teremtő istenpár neve: Izanagi és Izanamé. Az istenségek természeti tárgyak, testi tulajdonságok és abstrakt ideák megszemélyesitői. Az egyes istenek természetének, tulajdonságának, ábrázolási és tiszteleti formáinak bő leirását nyujtja könyvünk.

Egyiptom vallását Lange kopenhágai főkönyvtáros ismerteti. A tudósoknak az egyiptomiak vallása felől való véleménye rendkivül szétágazó, a melynek egyik legfőbb oka kétségtelenül az anyagnak napról-napra való növekedése a különféle ásatások és felfedezések által. E különböző nézeteket nagy részletességgel ismerteti Lange s e tekintetben meg kell elégednünk e fejtegetésekre való puszta utalással. Az egyiptomi nép mindenütt és mindenben isteni lényt látott s minden élet előtte isteni mysterium vala. Fantaziája minden pusztaságot iszonyú állatokkal, sphynxekkel népesitett be s a

Digitized by Google

levelek zúgásában istennek szavát hallotta. Az egyiptomi vallásuak ilyen animistikus és fetisistikus gondolatok képezik alapját. Különösen az állatkultuszhoz ragaszkodtak szivósan fejlődésüknek későbbi korában is. Az állatok közül némelyek igen nagy tiszteletben tartattak, mint például a macska. E mellett azonban egyes állatok úgy tekintettek. mint valamely istennek incarnatiói. Ilyen állat volt például a híres Apis bika Memphisben. Minden helységnek s vidéknek megvolt a maga külön istene s igy állottak elé a lokális kultuszok, melyeknek istenei azután a fejlődés folyamán helyet foglaltak a egyiptomi pantheonban. A minden időben és minden helyen tisztelt isten Râ volt, a napnak istene. Râ a fény, mely elűzi a setétséget s naponként megküzd az Apepi kigyóval. Râ mellett igen előkelő helyet foglal el Horus is, kinek azonban, hogy milyen tulajdonságai voltak, ma már igen nehezen állapithatć meg. Nevezetes még a memphisi nagy isten: Ptah, ki Masperó szerint valószinűleg föld-isten vala. Ptahnak felesége Sechmet. Nevezetes főisten még Osiris, a ki Maspero véleménye szerint a Nilus istene vala vagy a halottak istene. Még nehezebb megállapitani a Set charakterét, kit a görögök Typhonnak neveztek. Volt ezeken kivül még egész sereg isten, kiknek tisztelete Egyiptom különböző vidékein volt elterjedve. A halálról, a halhatatlanságról és az alvilágról való nézetek beható ismertetése után, az egyes theológiai és kosmogoniai rendszerek leírására tér szerzőnk, majd a kultuszt és moralt ismerteti; végül pedig az egyiptomi vallás fejlődésének vázlatát nyújtja. Az egész szakasz röviden s világosan adja elő mindazt, mit az egyiptologia jelen állása mellett az egyiptomiak vallásáról tudhatunk.

Elő-Ázsia sémita népeinek vallását *dr. Jeremias* ismerteti. Babylonia kulturájának az elő-ázsiai népek műveltségére való befolyása kétségtelen. Ámde e befolyás kölcsönös: Elő-Ázsia népei is hatottak Babylonra s innen e népek vallásának, minden egyéni charakterük mellett is, feltünő hasonlósága.

A *babyloniaiak* vallásának charaktere, eltekintve a szellemekben való hit alsóbb formáitól, merőben sémita. Maga a babyloni birodalom több apróbb államból képződvén, ez államok középpontjai egyes istenek kultuszának is középpontjai voltak. A régi kultuszok azután Babylon uralma alatt is megtarták előbbi jelentőségüket. A babyloni istenek mellett mindenütt ott van egy-egy nőisten is, mint feleségük. Délbabylonban a hold istene volt különös tiszteletben, éjszaki Babylonban pedig a napkultusz a túlnyomó. *Nippurban Bel* a főisten, ki a föld istene gyanánt tiszteltetik. *Uruk* főistene *Anu*, kinek

Digitized by Google

felesége *Antu*. Ez istenek mindnyájan a csillagokban jelentik ki magukat, mert a babyloni vallás astrális vallás. A csillagok állásából istennek akaratát megtudni, a papok feladata. A legnagyobb istenek *Sin*, *Samas* és *Istar*, kik a hold, a nap és Venus képében jelennek meg és öltenek testet. A babyloni kosmogonia rendkivül kifejlett, a mi az astrális vallás természetszerű következménye; az istenek sokasága pedig a pantheon gazdagságát vonja maga után. E pantheon élén állanak: *Anu*, *Bel* és *Ea*. *Anu* talán az ég, *Bel* az ég s föld ura, *Ea* pedig a déli ég és az oczeán istene. Az eddig emlitett isteneken kivül főbb tagjai a pantheonnak: Tammuz, ki különösen mint mythologiai alak fontos, Marduk, a „nap fia" *Ninib*, *Nebs*, *Nergal*, napistenek, Igigi és Anunnaki, a csillagok istenei. A legnevezetesebb kultuszhely *Eridu*, melyet úgy képzelnek a babyloniaiak, mint gazdag paradicsomot. Az *assyriaiak* vallása főbb vonásaiban közös a babyloni vallással; különös tiszteletnek örvendett Addu, ki a babyloni Rammannak felel meg. Az asszíriai szentélyek, mint az istenek lakóhelyei, az égi világ mintájára épültek; papjaik az istenek szolgái, kiknek főteendőjük az imádkozás. A mi a babyloni mythosok illeti, ezek astrális mythosok, melyek közül különösen a világ teremtésének és az özönviznek mythosa válik ki. Epikai költészetük is a vallás szolgálatában áll; különösen nevezetes a Gilgameš-epos, a mely Assurbanipal könyvtárának kiásásával került napfényre.

A kananäusok vallása is a babyloni vallás befolyása alatt áll. Főisteneik: *Hadad*, *Ba'al*, *Ašera*. Több felirat szerint tiszteltek egy El nevű istent is, a kit úgy látszik különben, hogy a nyugoti sémiták általában nagy tisztelettel vettek körül. Ez istenek kultuszának helyei mindig a magaslatok voltak, mivel ide közelebb vannak az istenek. Fontos kultusztárgyak a szent kövek, melyek az isten jelenlétét érzékítik meg. A szent kövek mellett ott vannak a szent fák is, melyeknek neve Asêrah. A kananäusok vallásához hasonló az áramok és syrusok vallása, legfeljebb az istenek neve változik. A phoeniciaiak vallása, daczára a sok idegen néppel való érintkezésüknek, mégis a kananäusok vallásával mutat legnagyobb rokonságot. Sajátságos, hogy a phoenicai istenek neve soha sem emlitettik, hanem körülírással fejeztetik ki. Főbb istenek, a melyek Baal, Melek, Milkat stb. névvel összetett nevek által fejeztetnek ki. De vannak Sem, Iwe Bavak összetételeivel kifejezett istenek is. A legnagyobb tiszteletnek örvendő phoeniciai isten azonban Astarté, a szerelem, a nemzés istennője, kit erkölcstelen kultusszal imádtak a phoeniciaiak.

Digitized by Google

Az *izraeliták* vallásával *ifjabb Valeton* utrechti professor foglalkozik. Valeton Izrael vallásában két korszakot különböztet meg: a számüzetés előtti s a számüzetés utáni periodusokat. Az első korszakban az Izrael népe, a másodikban a zsidó község a vallás alanya. Izrael istene: Jáhvé és Jáhvé népe Izrael; ez az izraeliták vallásának alaptétele. Hogy ki volt ez a Jáhvé eredetileg, mikor lett Izrael istene, erre nézve különbözők a vélemények. A kérdés mai napig sincs tisztázva. Éppen ilyen szétágazók a vélemények abban a kérdésben is, hogy milyen volt Izrael vallása a jáhvismus előtt. A bikakép, a teraphim, az ephod bizonyosan még a Mózes előtti időkből valók. A Jáhvé-tisztelet megalapitója Mózes, ki nem szűnik meg hirdetni, hogy a hatalmas Jáhvé Izraelt választá népéül. Jáhvé maga mindenekelőtt a harcz istene, kinek szentélye a frigy-láda. De Jáhvé egyszersmind az országnak birtokosa és királya is. Mint morális tulajdonságokkal bíró isten, Jáhvé igaz, szerető és szent. Ez erkölcsi tulajdonságok a Jehu idejében kerülnek előtérbe, miután a próféták már századok óta igyekeztek a nép figyelmét Jáhvénak eme tulajdonságai felé fordítani. Majd a zsidó községnek, a judaismusnak és hellenismusnak rövid tárgyalására tér át szerzőnk s a zsidó kegyesség leirásával végzi be munkáját.

Az izlam tárgyalása Houtsma utrechti tanár tollából való. Houtsma mindenekelőtt amaz állapotokat rajzolja, a melyek Arabiában Mohamed fellépésekor voltak uralkodók. A reánk maradt forrásokban egy polytheistikus természetimádás nyomai világosan felismerhetők. A Mohamed előtti idő hivei szemében a tudatlanság ideje; helyes istenismeretre csak Mohamed vezet. Mohamed életének leirása után, tanait tárgyalja szerzőnk. Beszél a koránról, a hagyományról s az ú. n. Fikh-ről, mely nem egyéb, mint az iszlam gyakorlására való tanítás. A mi a vallási törvényeket illeti, ezek első sorban a kultuszra vonatkoznak, azután a házi és polgári életet szabályozzák és végül a jogviszonyokra s az állami életre vonatkoznak. Mohamednek halála után tanitásai felett dogmatikai harczok ütöttek ki. Az első kérdés, mely felett hivei meghasonlottak, voltaképpen politikai természetű volt. E dogmatikai harczok leirása után, az orthodoxus hitrendszert s a muzulmán mystikát és a schiiták tanát tárgyalja szerzőnk; végül pedig a mohamedán vallás jelen állapotáról ad áttekintést.

Ezekben számolhatunk be Chantepie de la Saussaye könyvének első kötetéről. Daczára kisebb hibáinak és fogyatékosságainak, örömmel ajánljuk az érdeklődők figyelmébe.

Kolozsvár. *Ifj. dr. Bartók György.*

Digitized by Google

IRODALMI SZEMLE.

a) Hazai irodalom.

Dr. Szelényi Ödön: A filozofia alapfogalmai. Budapest, 1907. Stampfel-féle könyvkiadóhivatal. A Tudományos Zsebkönyvtár 195. füzete. 80 lap, ára 60 fillér.

A Stampfel-féle Tudományos Zsebkönyvtár, mely a különféle tudományok számára rövid compendiumokat szokott kiadni, a bölcseleti tudományokat sem hanyagolja el. Somló B. Ethikája, Serédi L. Filozofia története, Schmidt M. Lélektana és Logikája, Bartha Aesthetikája s Weszely Ö. Paedagogiája mind abban a vállalatban jelentek meg, a mely most a *Szelényi* Ödön munkáját, a filozofia alapfogalmait kiadta.

Ez a kis füzet, mely első sorban segédkönyvnek készült a filozofiai tanításhoz, másodsorban pedig a művelt közönségnek van szánva, be akar vezetni a filozofiai gondolkozásba, meg akar ismertetni a filozofia legfőbb problemáival, hogy egyrészt kedvet gerjesszen az egyes filozofiai szakok behatóbb tanulmányozására, másrészt némi tájékozást nyújtson korunk uralkodó eszméi és törekvései között, főleg ideális irányban, a mi korunk erős anyagi, pozitiv, sőt cynismusra hajló gondolkozásmódjánál fogva napjainkban felette szükséges.

E czélból szerző először a filozofia fogalmát és feladatát jelöli ki, azután a filozofia felosztását ismerteti, majd a filozofiai álláspontokat és alapproblemákat sorolja föl, tovább az egyes filozofiai disciplinákat mutatja be 11 szakaszban s végül egy kis összefoglalással fejezi be rövid filozofiai bevezetéstanát.

A filozofia „minden időben egyetemes tudomány, azaz mindent átkaroló tudás akart lenni; nem a részletekben elmerülő, nem egyes tényekkel pepecselő szaktudomány, hanem

Digitized by Google

a legmagasabb, legáltalánosabb fogalmakkal dolgozó, azokat összefűző disciplina". Feladata tehát az, hogy „oly általános világ- és életnézetet állapítson meg, mely eszünk követeléseit és kedélyünk szükségleteit egyaránt kielégíti". Az egymással szemben álló filozofiai álláspontok: az idealizmus és a realizmus. Az idealizmus a világlényegét eszmeinek tartja s a szellemet tekinti a dolgok lényegének; a realizmus ellenben a való világ alatt az anyagot érti s a tapasztalaton felül eső területet hozzáférhetetlennek tartja. Az idealizmussal szorosan érintkezik a rationalizmus és a spiritualizmus; a realizmussal a sensualizmus, empirizmus és materializmus. A skepticizmus a megismerés lehetőségét kétségbe vonja, a positivizmus csak az érzéki világ megismerhetőségét vitatja. S mire vezethető vissza a filozofiai irányok e különbözősége? Arra, a mit Böhm Károly ekként fejt meg: A filozofiai gondolkozás két nagy irányban halad. Egyike a meglevő valóságot elemzi és értelmezi, másika ugyanennek értékét állapitja meg, egy tökéletesebb való mértékét alkalmazza rá. Világképünk teljességéhez mind a két felfogás (az ontologiai és axiologiai) szükséges, mert a megismerés tényleg két részre szakad: a való és a kellő ismeretére. Az ontologiai világkép folyton teljesebb és nemesebb lesz, mert mindinkább valósággá válik, a mit az intelligentia évezredek óta óhajtva sejtett a vallás, az erkölcs és a művészet terén. De a míg e két kép határai teljesen össze nem folynak, addig külön áll az emberre nézve az ontologia és az axiologia.

Az egész filozofiát 11 disciplinára osztja Szelényi. 1. *Metafizika*, mely az egyes szaktudományok kész eredményeire támaszkodva, azokból megalkotja a tudományos világnézetet. 2. *Természetfilozofia*, mely a természetismeret eredményeinek elvszerű összefoglalása. 3. *Ismeretelmélet*, mely a megismerés folyamatát elemzi és bírálja. 4. *Lélektan*, mely a lelki élet tüneményeit ismerteti és magyarázza. 5. *Logika:* a helyes gondolkozás feltételeiről szóló tudomány. 6. *Ethika*: az erkölcsi értékelésről és elvekről szóló tudomány. 7. *Sociologia:* a társadalmi élet elmélete és kritikája. 8. *Jogbölcselet:* a jog bölcselete. 9. *Történetfilozofia:* a történettudomány anyagi és formális elveinek a tana. 10. *Széptan:* a művészi szép elmélete. 11. *Vallásbölcselet:* a vallásnak filozofiai szellemben való tárgyalása.

Szerző az egyes filozofiai disciplinák körében a főbb filozofiai problémákat ismerteti. Például az ethika körében tárgyalja az erkölcsi megitélés alapját és tárgyát, az erkölcsiség eredetét, az erkölcsiség czélját, az erkölcsi eszményt és az

Digitized by Google

akarat szabadságát. A tárgyalást mindenik disciplina körében ideális irányban végzi. E szerint a metafizika terén a materializmussal szemben a spiritualizmust, az ismeretelmélet mezején a skepticizmussal szemben a kriticizmust, az ethika és sociologia terén az egoizmussal szemben az altruizmust fogadja és hirdeti. Szerzőnek ez a nemes ideálizmusa nagy elismerést érdemel napjainkban, mikor bizonyos körökben csaknem virtust csinálnak az anyagiság kultuszából. Azt is előnyére irjuk e füzetnek, hogy elég világosan és szabatosan distingvál és definiál, s ez által tiszta fényű szövétneket gyújt a bölcselet szövevényes kérdéseiben. Dicséretére említjük föl a szerzőnek, hogy az egyes filozofiai disciplinák ismertetésénél nagy gondot fordit a megfelelő magyar irodalomra, miáltal könyve valóban tájékoztató a filozofiai alapfogalmak mezején. Művelt közönségünk, theologiai és tanári pályára készülő ifjúságunk haszonnal forgathatja e kis összefoglaló munkát.

A füzet kiállitása csinos, ára jutányos.

—s —s.

Paulik János, Melanchthon beszéde Luther koporsója felett. Nagybánya (Nánásy J.) 1907. 15 lap. Ára 30 fillér. Latin eredetiből fordítva

Jól tette az érdemes fordító, hogy a Luthert szidalmazó ebben a pápás korszakban reformátortársának koporsója felett mondott gyászbeszédét, mint Luther leghivebb élet- és jellemrajzát Melanchthon műveinek Brettschneider-féle kiadása szövegéből magyar nyelvünkre forditotta. Jól végzett fordításának méltó kezessége, hogy azt *Pröhle V.* és *Moravszky F.* ismert nevű nyiregyházai tanárok és nyelvtudósok „átnézték és az eredeti szöveggel összehasonlitották". Méltó társa e hű és magyaros fordítás az ágostai hitvallásnak, mely a szerző avatott tollából a Luthertársaság kiadványai között megjelent. E beszéd még sohasem volt magyarra lefordítva. Mi egy német fordítással hasonlítottuk össze.

Ezt a beszédet „a németek praeceptora" 1546 február 22-én a wittenbergi vártemplomban Bugenhagen wittenbergi lelkésznek és ismert egyházszervező reformátornak németnyelvű prédikációja után mondotta el latinul. Felette érdekes és tanulságos a gyászbeszéd gondolatmenete.

Azzal kezdi „fájdalom és könnyek között" beszédét, hogy „nem úgy pogány módra, csupán az elhunyt magasztalására hivatkozva, hanem inkább, hogy a végtisztességtevő gyülekezet figyelmét a gondviselés csodás voltára és az anyaszentegyházat környező veszedelmekre s arra irá-

Digitized by Google

nyitsa, milyen dolgokkal törődjék főképpen s mely példák után induljon el az életben". Luther élete és működése annak jeles bizonysága, hogy „az anyaszentegyházat isteni erő tartja fenn és kormányozza", ki „mint drága atyánk és tanítónk... az evangéliomnak istentől küldött szolgája volt" s kinek „tanítása nem volt vak indulatból széthintett lázító képzelődés, (mint a Janssen-féle pápás történetirók hirdetik) hanem feltüntetése az isten akaratának s igaz imádásának s kifejtése a szent iratoknak és hirdetése az isten igéjének, vagyis a Jézus Krisztus evangéliomának".

Bő történeti alapon szól aztán a nagy reformátor „az egyházi szolgálat" terén nyilvánult „egyéni kiválóságairól", a hol csakugyan „kedves és felemelő látvány megfigyelni az anyaszentegyházat minden időben és szemügyre venni az isten jóságát, a mint időről-időre lelkes tanitókat küld (Ádámtól Lutherig) oly szakadatlan sorrendben, hogy a mint az egyik nemzedék letünik a csapat éléről, mindjárt nyomába lép a másik". Ő „az egyház összegyűjtésére s újjászervezésére isten által küldött kiváló férfiak ama gyönyörű sorába számitandó, a kiket az emberiség szine-javának kell tekintenünk". Valóban találó jellemzése Luther reformátori életpályájának!

Majd azok ellen fordul, a kik a mai pápások módjára Luthert „kiegyenlithetetlen viszályok magvetésével" vádolják s „az anyaszentegyház kormányzatának menetére" utalva a „Luther által véghezvitt igazán nagy dolgokhoz" számítja, hogy „megmutatta, mi legyen az igaz bűnbánat s mi legyen kikötője és igaz vigasztalása a léleknek", „megvilágitotta Pál apostol ama tanitását, hogy az ember hit által igazul meg, megmutatta a különbséget a törvény és az evangélium, a lelki és a világi igazság között s megmutatta az isten helyes imádásának a módját . . . hittel és tiszta lelkiismerettel . . . az egyetlen közbenjáróban, az istenfiában, a Jézus Krisztusban". De „istennek tetsző egyéb szolgálatokat is tett". „A polgári életet úgy felékesitette s körülsánczolta, a hogy azelőtt soha senkinek az iratai fel nem ékesitették s körül nem sánczolták . . . S „hogy a mennyei dicső tan az utókorra is átszármazzék, a prófétái és apostoli iratokat lefordította német nyelvre . . . , számos irásmagyarázatot irt, a melyek minden eddig létező irásmagyarázatokat messze fölülmúlnak, a mint azt Erasmus is többször elismerte". S mindezekben „őt az isten ihlette meg".

Önérzetesen vallja továbbá, hogy „sem megoldhatatlan vitákat nem támasztottunk, sem a viszály almáját az anyaszentegyházba be nem dobtuk, sem szfinxszerű talányokat fel

Digitized by Google

nem adtunk" s ha olykor-olykor „Luther a kelleténél keményebb volt", úgy Erasmussal azzal védekezik, hogy „isten ennek az utolsó kornak, a mennyiben nagyon beteg volt, szigorú orvost adott". Mint „feddhetetlen jellemben meg volt benne mind az, a mi igaz, a mi tisztességes, a mi igazságos, a mi tiszta, a mi szeretetreméltó, a mi jóhangzású" . . . , ki gyakran „könyezve imádkozott az egész anyaszentegyházért . . . s oly éleselméjű vala, hogy a legbonyolultabb helyzetekben is mindjárt felismerte, mi lenne a helyes teendő".

Végül összefoglalja a halála fölötti mérhetetlen veszteséget eképpen: „hogy most ez a kiváló tehetségű, magas műveltségű, tapasztalatokban gazdag, sok kitünő és hősies erényekkel ékeskedő és isten által az anyaszentegyház ujjászervezésére kiválasztott s végül minket mindnyájunkat atyailag szerető férfiú ezen mi társaságunkból elszólittatott, azt részünkről méltán fájlalhatjuk. Olyanok lettünk ugyanis, mint az árvák, kik derék hű atyjoktól fosztattak meg".

Kortörténeti vonatkozásokat is beleszőtt halotti beszédébe. „Mivel a nagy emberek halála rendszerint bizonyos veszedelmeket jelent a hátramaradottakra nézve, figyelmeztetünk titeket s mindazokat, a kik tanitásra hivatottak, hogy a földkerekségét fenyegető veszedelmeket eszetekbe vegyétek! Egyfelől a török garázdálkodik, másfelől más ellenség belháborúval fenyeget, másutt ismét nyugtalan elmék rakonczát lankodnak, melyek, miután Luther birálatától többé nem kell tartaniok, nagyobb merészséggel törnek az igaz tan felforgatására". Beszédét azzal a komoly intéssel végzi, „hogy ezeket a bajokat isten tőlünk eltávoztassa, nagyobb gondunk legyen a jó erkölcsökre s a tanulásra s ne téveszszük szem elől soha azt az igazságot, hogy mig az evangeliom tanát megtartjuk, hallgatjuk, tanuljuk és szeretjük, addig isten hajléka és szentegyháza leszünk".

Valóban ez emlékbeszéd hű rajza Luther élet- és jellemképének. Köszönet érte a jeles fordítónak. Pajzsunk és fegyverünk az nekünk a mai pápás történetirással szemben. Talán elnézésnek tulajdonitandó, hogy a czimlapon és az előszóban következetesen „Melanchton" van irva „Melanch*th*on helyett. *Sz. M.*

Görög Ernő: A hallei magyar-egylet története. 1863—1906. Halle 1906. 58 lap. Ára 1 kor. 20 fill.

Hálás feladat volt e derék hazafias egylet történetét megirni. Tanúlságos történeteiből megtudjuk, hogy ritka magyar

Digitized by Google

nyomtatványokban és kéziratokban gazdág könyvtárának alapját már 1724-ben vetette meg Wittenbergben Kassai György, a nagy exuláns és ösztöndíjalapító. A magyar egylet kezdete az 1863-ban „Hungaria" név alatt létesült theologiai kör, a melyben theol. értekezések felolvasása és megvitatása volt hazafias irányban és szellemben a fődolog. Megújították Petrovics Soma és Baszel Aurél buzgóságából 1867-ben s új alapszabályokkal erősitették, Lehr, Gaal, Hofbauer, Jeszenszky és Schneller kezdeményezésére 1869-ben. A „tudományos törekvések" mellett „a magyar jó neve féltékeny megőrzése" volt a feladat, sőt „Solatium" neve alatt alapitványt is tettek a szegényebb sorsú magyar hallgatók fölsegélyezésre, a melynek ma 350 márka alaptőkéje van. Részletesen ismerteti a füzet a hallei magyar könyvtárnak és kéziratainak nem különben a magyar ösztöndíjaknak ügyét.

A magyar egylet „feléledésének" kora 1882—1888. Az 1888–1894. évek az egylet „megerősödésének" kora. „Ez a korszak egyletünk történetének legfontosabb és legnevezetesebb korszaka", a melyben 25 éves jubileumát, sőt Petőfi halálának 40 éves évfordulóját is megülte. 1894-ben felavatták a 385 márkába került gyönyörű nemzeti zászlót, a melynek magyar czimere fölött az olvasható: A haza minden előtt! s alatta: 1894. Hallei magyar egylet. Ez alkalomra „Üdvözlet a hazából" czim alatt ünnepi ódát irt Torkos László budapesti tanár, a halle-wittenbergi egyetem volt hallgatója. Napjainkig az egylet működése „majd hanyatlást, majd emelkedést" mutat. A függelékben közli az „Album Hungarorum" sajátkezű följegyzéseiből 1815—1863-ig, majd 1906-ig a hallei egyetem magyar hallgatóinak névsorát, a melyet mi is közzétettünk a Prot. Egyh. és Isk. Lap hasábjain. Tiszteletbeli tagjainak, az egylet volt elnökeinek sorában közéletünk és magyarhoni ev. egyházunk több ismert alakja szerepel. Igy Bancsó Antal, Böhm Károly, dr. Csengey Gusztáv, Egan Lajos, Gombócz Miklós, Lehr Albert, Leffler Samu, Petrovics Soma, Poszvék Sándor, Sántha Károly, Schneller István, dr. Szlávik Mátyás, Torkos László, Trsztyénszky Ferencz, Zsilinszky Mihály.

Igen ügyes a füzet végén a hallei egyetemre készülők számára a „Tájékoztató". Legújabb szövegű alapszabályaiban az egylet czélja a következőkben van körülvonalazva: „Czélja a halle-wittenbergi egyetemen tanuló magyarokban az összetartás érzetének s a nemzeti szellemnek ébren tartása, tagjainak munkálkodásra serkentése (és az önképzés előmozditása); a külföldön tartózkodó magyar honfitársak erkölcsi és anyagi

Digitized by Google

támogatása; az egyetemi magyar alapitványok kezelésének ellenőrzése; a magyar név tiszteletének megóvására; nemesen szórakoztató mulatságok rendezése; általában minden eszmének felkarolása, a mi a nemzeti szellem erősítésére jótékonyan hat."

Sz. M.

Péterfi Dénes: Unitárius keresztyénség. Egyházi beszédek. Budapest, 1907. Kókai Lajos bizománya. Kis nyolczadrétben 174 lap. Ára fűzve . . . ?

Péterfi Dénes, kolozsvári lelkész, előkelő irója a magyar unitárizmusnak. Felfogásában emelkedettség, gondolkozásában nemesség, nyelvében szín és erő, beszédében ékesség és méltóság nyilatkozik meg, mely igehirdetői és irói tulajdonságok miatt Péterfit a nem-unitárius olvasó is élvezheti. Kézalatti beszédeit ezek a jó tulajdonságok jellemzik, a mi a rövid előszóból is látható.

A keresztyénség, mondja Péterfi, a Krisztus személyiségéhez kötött vallás, az emberiség vezérlő szelleme. Egy vallás sem felel meg inkább az emberi lélek gondolatvilágának és nemes vágyódásainak, mint a Krisztus vallása. A mi a keresztyén hit és életnézletet valaha az emberiség lelkéből kitolni akarta, csak arra szolgált, hogy még inkább meglátassék annak igazsága. Bárhogyan támadják ma is, avagy bármivel is akarnák helyettesiteni, az evangéliom prédikáltatni fog, a szószékeken fölhangzik a keresztyén ige, hogy világoljon és épitsen, de az értelmi haladástól nem elkülönülve, hanem a megbővült ismeretekkel Istennek világáról és az életről még teljesebb látást, tisztább fölfogást nyerve, annál erősebb fénynyel világítson és annál bensőbben épitsen. Mert a keresztyénség nem oly vallás, mely a haladást kizárja s azzal szemben mint ellenfél álljon, hanem magának a józan emberi haladásnak a szelleme.

Néhány darab az igy felfogott keresztyénségből az itt közlött beszédek, a melyeknek száma tiz, czimei a következők: Egy az Isten. Jézus Krisztus. Keresztyén eszményiség. Hivők és kételkedők. A szentlélektől való indittatás jelei. A jó cselekedetek. Keresztyén egyenlőség. Az unitárius keresztyénség megtartása. Történelmi pillanatok forrásai. Vallástétel a Krisztusról.

E czímek alatt nagy és érdekes tárgyakról elmélkedik és szónokol a szerző. Elmélkedik az unitárizmus ismeretes szellemében és a magyar ékesszólás eszközeinek öntudatos felhasználásával. Unitárizmusa azonban az a nemesebb fajta

Digitized by Google

unitárizmus, melynek Channing volt egyik nagy mestere, kinek irásaiban és beszédeiben a keresztyén theizmus sok nemes eszméje csendül meg, ki az evangéliomnak, ha nem is egész teljességét, de sok igazságát hitte és szólotta. Így Péterfi is.

„Mi hiszünk és azért áldozunk — mondja Péterfi „vallástétel a Krisztusról" szóló beszédében. — Hiszünk a Krisztusban, az ő evangéliumi erejében. Hiszünk a keresztyénség nemesítő voltában, az emberi keblet jó és nemes érzelmekkel megtermékenyitő és minél tisztultabb, annál tisztább és nemesebb érzelmekkel termékenyitő hatásában. Hiszünk jóindulatot, áldozatkészséget előhozó, közösséget fentartó hathatósságában. Hiszünk és azért mi is áldozunk. És a hitből áradt ama felbuzdulásba, mely az elmult százévekről jön le a mi korunkra, mely az elődök történelméből száll hozzánk, belébocsátjuk a mienket; az ő hitbuzgalmuk folyamában ama forrásokat, melyeket a hit a mi keblünkben fakaszthat; az ő hitbuzgó cselekedeteik, az ő áldozataik hosszú, fényes lánczsorába belékapcsoljuk a mi cselekedeteinket, a mi áldozatainkat; az ő hitükkel, áldozatkészségükkel egyesítjük a mi hitünket, áldozatkészségünket, hogy a mi nemzedékünktől erősítve, a mi nemzedékünktől megszépitve, öröklődjék tovább e fenséges alkotás, e ma is és örökké bámulatos vallástétel a Krisztus mellett, az ő vallástételük és a mi vallástételünk!"

Így hisz és prédikál Péterfi, kinek beszédeiben kétség kivül van némi evangéliomi iz és még több az evangéliomi szin, a mi Péterfit jóval fölébe emeli az elcsépelt vulgaris rationalismusnak. Magasabb a szinvonala, előkelőbb a modora, formásabb az ékesszólása, kenetesebb a szava, elevenebb a hite. Ám azért az evangéliom mélyébe belemerülni, a keresztyénség magvába belehatolni Péterfi sem képes. Körülötte, mellette áll, de belépni annak valódi szentélyébe nem tud, mert hitéből hiányzik e szentély kulcsa, a Krisztus isteni személyébe és az evangéliom természetfelettiségébe vetett hit. De a könyve mégis érdekes és eszméltető, a kiállitása csinos, sőt finom.

—*s* —*s*.

Digitized by Google

b) Külföldi irodalom.

Kirn O., Materialistische und christliche Weltanschauung. Dresden (Heinrich C.) 1906. 63 l. Ára ?

A lipcsei tudományegyetem nagyhírű rendszeres theologusának, Luthardt tanszéke örökösének egyik nagyobb irodalomtörténeti oldaláról bővített ama előadásával van itt dolgunk, a melyet szerző Dresdában tartott a sociális tanfolyamon. Bölcseleti részét tekintve a legnagyobb tekintélyek: egy Sigwart, Wundt, Eucken, Paulsen, Busse, Adickes, Ostwald, Reinke, Ottó és mások nyomán halad. Igen tartalmas és tanulságos főbb gondolatai a következő:

Világnézetnek nevezi „szellemi birtokunknak egységes összefoglalását, összes ismereteinknek és meggyőződésünknek összfogalmát". Az ember világnézete „az ő szellemi háztartása" a tudományos, politikai, művészi és egyházi mozgalmak megítélése tekintetében. „Szellemi tőke" az, mely biztonságot ád az emberi életnek és boldogulásnak s a melyen egész életmunkásságunk czélja, sikere és tervszerűsége alapul. Az ember egész életére és törekvéseire vonatkozó nagy fontosságánál fogva e világnézet forrása nem lehet a tudás vagy az ismeret, mert hiszen a legélesebb elméjű kutatók is az utolsó kérdésekben bizonyos tartózkodást ajánlanak s különböző feleletet adnak a világnézet kérdéseire. Nagyobb befolyása van arra az ember jellemének és egész kedélyállapotának, sőt az ember világnézete bizonyos tekintetben az ő jellemének hű tükörképe. Az ész embere bizonyítékokat kiván s a kedély embere pótlásokat eszközöl az ő világnézetéhez, míg az akaratban erős egyéniség reményteljes optimizmussal küzd, a gyenge ellenben elernyed az élet bajaival és küzdelmeivel szemben. A jellem pedig a nevelés műve, a melynek alapelvei a vallásból és az erkölcsiségből valók. A történelem tanubizonysága szerint a keresztyénség a legmaradandóbb befolyással volt a népek és nemzetek világnézetére. A mi nem sikerült Platon merész gondolatainak, Aristoteles formás

Digitized by Google

élesértelműségének s a stoikus iskola erkölcsi páthoszának, mindaz sikerült, sőt teljességre emelte az evangelium. Emelte az emberiség életerejét, megaczélozta az ő törekvéseit s új czélokat és ideálokat állított fel az új kultura számára. És pedig nem új világfelfogással vagy új törvényhozással eszközölte azt, hanem a könyörülő isten bűnbocsátó kegyelmének és megváltó szeretetének hirdetésével. A ker. vallás a jellemfejlesztésnek s egész világnézetünknek egyik legmaradandóbb alapja, a melynek iránytűje a lelkiismeret és horgonya a hit.

Honnan a nagy ellentét a világnézetek között? Ismerjük azt a személyes beszélgetésekből, a napisajtóból, az irodalomból, a politikai szónoklatokból s a közélet más jellenségeiből. Legnagyobb és legközönségesebb, csaknem mindennapi az ellentét a materializmus és a keresztyénség között.

A materializmus az a világnézet, a melynek felfogása szerint az anyag, a testi lét alapja minden valóságnak s a melynek a lélek és a szellem nem való alakja. Tudatunk világa csak testi változás, érzéseink mechanikus, kemiai vagy elektrikus folyamatok, gondolkozásunk az agy működése, sőt Moleschott, Vogt és mások szerint, a gondolatok minősége a táplálkozás minősége által van befolyásolva. Alkalmilag ezt úgy fejezték ki: „Der Mensch *ist*, was er *isst*". Ennek folyománya egész világfelfogásuknak egyszerűsítése. Hogy minden, a mi való, anyagi, érzéki, az a materializmus alapvető dogmája s hogy minden átalakulás mechanikus mozgás, az az ő általános módszere. Az ember érzése, gondolkozása és cselekvősége csupa érzéki mechanikus hatás. Maga az élet egy nagy mechanizmus s az ember, Lamettrie szerint, „masina". Nincs halhatatlan lélek, nincsenek az embert s az emberi társadalmat általánosan kötelező jogi vagy erkölcsi törvények s nincs Isten, mint személyes szellemi hatalom. A modern materializmus végeredményében atheista, mivel maga mellett más hatalmat, pláne személyes szellemi hatalmat nem ismer.

Nos ez az elméleti materializmus az egyszerűbb természetmagyarázat végett állíttatott fel, de igen súlyosak annak gyakorlati folyományai. Evés, ivás az ember legfőbb dolga s az életélvezetek fokozása az emberi társadalom legfőbb feladata. A legfőbb instantia tehát a természetes ösztönök hatalma s az anyagi javak megszerzése. Ez a felfogás folyik az ő dogmájából, míg a másik ama módszeréből, a mely szerint az ember erkölcsi cselekvősége ösztöneinek mechanikája által van befolyásolva. Szó sincsen akaratról vagy annak eszményi motivumairól s az ember egész élete és jellemfejlődése minden felelősség kizárásával a természeti törvény befolyása alatt áll. Ennek folyománya a társadalom mechanikája, a Marx-Engels-féle történeti materializmus, a szellem- és lelkiismeret-

Digitized by Google

nélküli psychologia, a szivtelen ethika s az ököljogot hirdető és alkalmazó társadalom elmélete. Az ökonomiai szempontok mindenben a döntők. A szellemnek nyoma sincsen az anyagiban, értelem nem uralkodik a történelemben, szeretet nem hatja át a rideg valót s atyai kéz nem viseli gondját az egyesnek s az összességnek. Az emberi gondolkozás igazi csődje, valódi szegénysége a materializmus. Mint tudományos világnézet a materializmus eljátszotta a szerepét, a mint hogy Häckel is restelkedve monizmusnak, világegységnek mondja az ő világnézetét. Eljátszotta pedig azért, mivel a szellem és a tudat világának physikai értelmezése lehetetlen s az anyag fogalma nála a köd homályában vész el. Érezte már azt Leibniz is a tudattalan természetről s a tulajdonság nélküli testiségről, mint nagyon problematikus valamiről szóló fejtegetéseivel az ő monadologiájában. És tényleg, az anyagnak állitólagos világos fogalma az emberi tudomány leghomályosabb és legbizonytalanabb fogalma, a mint hogy Ostwald is, a nagy lipcsei természettudós „Die Überwindung des wissenschaftlichen Materialismus“ című természetbölcseleti felolvasásaiban (1902) az anyag fogalmát az energiával cserélte föl. A materialista világnézetnek még Häckelféle fejlődési elméletében is hiányzik a szolid alapja, terméketlen a tudományra és az életre s vigasztalan a kedélyre nézve. Annak az embernek lehet csak a világnézete, ki magasabb rendeltetéséről és nemességéről megfelejtkezve, beéri a gép vagy a magasabban kifejlett állat szerepével.

Ezzel szemben a keresztyén világnézet ellenkező irányban belülről kifelé indul ki s a szellemi személyiség életéről megy át a természetre s mindkettőnek legfelsőbb alapjára. Arra tanit meg, hogy nem *vagyunk* olyanok, a minőknek lennünk *kellene*, a miről éppen a mi lelkiismeretünk teszen bizonyságot. Ez álláspontón a természet a valóságnak csak alsóbb alapja, a mely fölött egy személyes szellemi hatalomnak erkölcsi világrendje él és uralkodik. Csakis egy személyes szellemi istenség, a kinek akarata nem vak önkény vagy kényszerűség, hanem erkölcsi akarat lehet a mi világnézetünk sarkalatos pontja és alapja. Ily keresztyén világnézetről nem szólhatunk a bűn és a megváltás megnevezése nélkül. A bűnnek beismerésében rejlik a keresztyén világnézetnek pesszimista s a megváltás hitében annak optimista íze és jellege, a mi egyrészt mély komolyságot, másrészt igen nagy bizodalmat feltételez. Ez a személyes szent Isten ura a történetnek és a természetnek egyaránt. Utolsó ereje és hatalma minden valóságnak. Bölcseségét, hatalmát és jóságát a történelem mellett a természet is mutatja, mely hasonlóan az ő műve és alkotása, s a melynek rendje és törvényszerűsége is az istentől való. Az ő jósága hatja át a természetet és a történetet egyaránt. Épp azért a keresztyén világnézet teljességéhez

Digitized by Google

a tökéletesség birodalma, a túlvilág is hozzá tartozik, a melynek fényénél és világánál van valódi értéke a jelen világnak is. Ez oldalról a keresztyénség dualista, mivel kétfelé választja a valóságot és az ideált, a természeti ösztönt és az erkölcsi törvényt, s a testet és a szellemet. Az ezeket összezavaró monizmus az akaratot megbénító igaztalan világnézet. Más oldalról azonban a keresztyén világnézet az idealista monizmus világnézete, a melyben a világ egységes az isten akaratában s a természet a szellemi és erkölcsi világnak szól. Egy a szellem által áthatott természetet s a szeretet által áthatott társadalmat tanít a keresztyénség. Így hát a keresztyén világnézet összeköti az empirikus dualismust az ideális monizmussal s érről az oldalról a leggazdagabb s erkölcsileg legmélyebb és legkielégítőbb világnézet a földön. A materializmusnak „éjjeli homályával" szemben „nappali fény" az minden ízében, a melynek világánál érdemes élni és dolgozni e földön.

Sz. M.

Hilty, Kranke Seelen. Psychopathische Betrachtungen. Leipzig (Hinrichs) 1907. 92 lap. Ára kötve 3 márka.

Hilty, nagyhírű berni jogtanár „Glück" és „Levelek" című klasszikus műveit bemutattuk olvasó közönségünknek. Az érzelmi élet mélysége, bensősége és közvetlensége tekintetében a bibliára, Kempisi Tamásra s a német mystikusokra emlékeztetik az olvasót. Méltó társuk a „beteg lelkek"-ről szóló műve.

A beteg lelkek természetéről és gyógykezeléséről szóló elmélkedések találhatók e műben. E beteg lelkek főleg az idegbetegek, kik egyéni bánásmódot és alapos ismeretet igényelnek. Az idegbaj „sajátságos szövevényű testi és lelki baj", mely azonban az elmekór vagy a teljes erkölcsi züllöttség fokozataitól eltekintve szerzőnk, szerint észszerű kezeléssel teljesen gyógyítható vagy legalább is enyhíthető. Még egy Nietzsche is, a modern neuropathusok ez a klasszikus typusa meggyógyítható lett volna, ha valaki idejekorán túlcsapongó képzelmi állapotával és hiú önmagasztalásával szemben a szabályszerű hivatási életre figyelmezteti. S szerzőnk is azt vallja, hogy az összes idegbetegek többé-kevésbbé beteg lelkek s így a lélekből kiindulva kell azok gyógykezeléséhez fogni. Mert egy épp lélek magát a testet is egészségessé teheti, míg a beteg lélek a test nyavalyáinak is a forrása.

Erőre, s csakis erőre van szüksége, a mai túltengő kulturájában elpuhult nemzetségünknek. Intelligentia, felvilágosodás vagy élvezet nem erőforrás, hanem pazarlás. De ez az erő nem fakad Nietzsche esztelen erő- és hatalom-mániájából, hanem csakis az evangéliomból. Találóan bevallotta azt világuralma végén Szent-Ilona szigetén I. Napoleon ekképpen: „Az evangéliomnak megvan az a

Digitized by Google

titkos ereje, kimondhatatlan hatása és ritka vonzalma, mely foglyul ejti az észt és a szívet egyaránt. Elmélkedve annak tartalma felett, úgy érezzük magunkat, mintha a mennyek országa nyílna meg előttünk. Ez a par exellence könyv nem is könyv, hanem oly cselekvési erővel és hatalommal felruházott élő lény, mely mindent magával ragad, a mi az ő elterjedésének útjában áll . . . Az isteni akarat e csudaművéből megismerjük a világ teremtő igéjét s Krisztus legnagyobb csudája a charitas birodalma, mely elszakíthatatlan összekötő kapcsa a mennynek és a földnek. Mert mindazok, a kik valóban hisznek a Krisztusban, érzik e szeretet csudálatos, mindenható hatalmát . . . Mily nagy az úr az én mély nyomorúságom s ez örök élő krisztusi szeretet birodalma között, a melyet szeretnek, imádnak és hirdetnek az egész világon".

Íme ilyen mély belátást nyert a modern időnek e valódi erőelméje az evangelium erejébe és forrásába!

Az idegbajok okai különfélék. Olykor öröklődő természetűek. A legtöbbnek oka a rossz nevelés, a hiányos táplálkozás, sőt a túlterhelés. Növeli e bajokat a pesszimista világfelfogás s a leányoknál a rossz házasság vagy boldogtalan szerelem. A fokozott igények, az anyagi gondok s a mai világ túlságos szorgalmatoskodása az anyagiakban hasonlóan terjesztik az idegességet. Valamennyinek közös jellemvonása az isten nélküli élet. Az Istenben vetett hit egyik leglényegesebb feltétele az idegesség gyógyításának. A mai orvosi gyakorlatnak azt még meg kell tanulnia, hogy az idegbajok nem tisztán testi és természettudományi, hanem kiválóan lelki természetűek s innen gyógyíthatók meg alaposan. A személyes meggyőződésben gyökerező vallás nélkül művelt társadalom fönn nem állhat. Csakis a keresztyénség hű követése hoz boldogságot az egyesnek s a népeknek, míg annak ellentéte, mint a franczia forradalomban s a mai Oroszországban, barbárságot szül az egész vonalon. A keresztyénség egyszerű tanai s azok követése oly gyógyító erőket foglalnak magukban, a melyeket másutt hiába keresnénk. E végből meg kell gyógyulnunk a materialista vagy monista világfelfogástól alaposan. Az emberi tapasztalás s az élet igazolja, hogy egy személyes Istenben vetett valódi hittel jobban viseljük el az élet terheit, mint a nélkül. „Ilyen hit nélkül" — mondja helyesen a szerző — „egy napig sem élnék e földön". Egyedül az ád kedélyi nyugalmat, lelki békét s a jövőre nézve reményt.

Az ideggyengeség érzete közönségesen fáradt lábakkal, elgyöngült hátgerinczczel és főfájással kezdődik, a minek eredménye a teljes benső nyugtalanság. Érzékeink természetellenes módon megélénkülnek, minden zaj vagy erősebb fény bántólag hat, azt követi az álmatlanság, az étvágyban való hiány s a belső vigasztalhatatlanság s kész az idegbaj, mely meg nem felelő kezelés mellett

Digitized by Google

tartóssá is válhatik. Olykor az idegesség csak ideiglenes természetű s okainak elhárításával könnyebben gyógyítható. Mai kultúréletünk, mint azt Schumann, Lenau és Nietzsche példája is igazolja, kiválóan disponálva van az idegességre. Rousseau és Tolstoi is egyik typusuk.

A jobb emberek életmódja mellett is előfordulhat az idegesség. Az életerő fejlesztése ily esetekben a feladat. Jó szolgálatot tehet ily pillanatokban a biblia, pl. egy Jezsaiás 35. 8—10, 55. 7, Micha 7, 7—9, Máté 11, 28—30. János 15, 7. verse, a 25. zsoltár vagy egy megfelelő egyházi vigaszéneknek az elolvasása. A legrosszabb a felületes vagy közönyös emberekkel való érintkezés s a legjobb a meggyógyult neurasthenikusokkal való társalgás. Kezdeteiben minden idegbaj gyógyítható. Sajnos, a mai világ alaphangulata idegesnek mondható, a melylyel szemben a léleknek csakis az istenben vetett bizalom és remény s korántsem a pesszimista, szkeptikus vagy agnosztikus világfelfogás segíthet. S aztán gyökeresen szakítani kell a mai orvosok egyoldalú természettudományi kiképzésével az egyéniség behatóbb megismerése javára.

A mi az idegbajok fizikai gyógymódjait illeti, úgy a világaggodalom elhárítása s a belső békének és nyugalomnak helyreállítása a fődolog. Ezzel a békével kezdődik minden gyógyulás. A félelem érzetét ki kell űznünk a lélekből, mivel ez az ő gyógyulásának első sikeres feltétele. Bizonyos aggodalmaskodó gyávaság jellemzi a mai modern embert, a melyen csak az életerő érzete segíthet. Az idegbajokat gyógyító külső eszközök között szerepel az egészséges szabályszerű éjjeli alvás s nappal a munka. Az unalom itt is nagy baj és pedig a férfiaknál és a nőknél egyaránt. E nélkül életörömről szó sem lehet. Aztán felette enyhíti a bajt a kellő ápolás jó emberek részéről, hogy „más embert formáljanak az idegbetegből". „Az alkohol és a dohányzás főleg délelőtt feltétlenül elvetendő". Cum grano salis házi eszközök is alkalmazhatók. Főleg sokat használ a jó házirend s az étel- és italneműek gondos megválasztása s az izgalmak kerülése. De a legjobb „hygiena" sem teszi egészségessé az embert. A valódi egészséges élet az Istenben való élet a materializmussal és atheismussal szemben s a lélek öröme és nyugodtsága. Ez a neurasthenia gyógyításának valódi titka, mivel a félelem annak forrása. Kerülnünk kell továbbá korunk Zola, Ibsen, Maeterlinck és Häckel-féle rossz irodalmát, ellenben gyógyítólag hat a biblia, főleg Jezsaiás s a német mystikusok olvasása. Egy Stirner vagy Nietzsche „dämoni szelleme" károsan hat a lélekre. Istennek kegyelmi ereje a Krisztusban az érzékiségtől is megtisztítja az embert. A keresztyénség szabad meggyőződéséből való erős követése s az isteni szeretet egyéni tapasztalata itt is a valódi gyógyító erő. Ez a valódi vallás nem kátés tantétel, hanem

Digitized by Google

kegyelmi adomány s az igazság szellemének egyéni érzése, követése. Ez a keresztyénség a „beteges lelkek“ egyetlen gyógyító ereje s korántsem Schopenhauer és Nietzsche vagy Darwin és Häckel. Az embernek önmagán kell tapasztalnia azt, hogy egyedül az isten közelségének egyéni érzésében s a valódi keresztyénség követésében van az üdv és a boldogság forrása. Ez az az intensiv, életadó és fejlesztő keresztyénség, a melyet Hilty „újabb leveleiben“ oly találóan és gyönyörűen jellemez. E keresztyénség hirdesse jobban a feltámadott, mint a megfeszített Krisztust.

A mai emberek inkább lelkileg, mint testileg betegek. Vissza kell őket vezetnünk az egészség és az életerő forrásához, az istenhez. A jóhoz való bátorságra van szükségünk, mivel abból fakad az örök életre való és érdemes lélek éppsége és egészsége. E ponton szerzőnk erősen itéli meg a „chrislian science“ amerikai mozgalmát.

Íme ilyen magvas és mélyen járó gondolatokat foglal magában Hilty tanár legújabb műve. Szerettünk volna még több szemelvényt is közölni belőle. Jól esik, hogy egy jogtanár jár ily mély nyomokon, a keresztyénség életerős útjain.

Sz. M.

Digitized by Google

A Magy. Prot. Irod. Társ. pénztárába 1907. évi május hó 1-től 31-éig befolyt összegek kimutatása.

1. Pártfogó tagok tőkefizetése: Herczeg Odescalchi Gyuláné Budapesten 1000 K.

2. Alapító tagok kötelezvényei után 5% kamat: 1907. évre: Kármán József Újverbász, Budapesti ev. ref. főg. tanári kar, Tatai ev. ref. egyházmegye.

3. Rendes tagoktól évi 12 koronával: 1907-re: id. Draskóczy Lajos H.-M.-Vásárhely, Benedek Sándor Budapest, Vargha Kálmán Káloz, Payr Sándor Sopron, dr. Masznyik Endre Pozsony, Benke István R.-Szt.-Mihály, Hamar István Budapest, dr. Kovácsy Sándor Budapest, Marton Lajos Budapest, dr. Szabó József Budapest, Sztehló Kornel Budapest, Haypál Benő Budapest, Soproni felső ág. ev. egyházmegye. **1906-ra:** Úrházy Lajos Lovasberény. **1905 és 1906-ra:** Vékony Sándor Mezőtúr, Csiky Lajos Debreczen, **1906 és 1907-re:** Dr. Szlávik Mátyás Eperjes, Geduly Gyula Budapest.

4. Pártoló tagoktól évi 6 koronával 1907-re: Benkő Viktor Makó, Lengyel Lajos Budapest, Márton Lajos Budapest, Tihamér Lajos Budapest, Dózsa József Tata, Kis Ernő Pápa. **1900—1904-re:** Besza János Sárospatak.

5. Kiadványokból: Hornyánszky Viktor czég utján befolyt 714 K 64 fill.

6. Károlyi-alapra: Hornyánszky Viktor czég útján: Koszorú füzetekért 2067 K 75 fill. Házi Kincstárért 888 K 37 fill.

Összesen befolyt 5030 kor. 76 fill.

Budapest (IV., Deák-tér 4), 1907 junius 1.

Bendl Henrik,
társ. pénztárnok.

Digitized by Google

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság

kiadásában megjelent és Hornyánszky V. könyvkereskedésében (Budapest, V., Akadémia-u. 4.) kapható a **Házi Kincstár** kiadványsorozat. Vallásos könyvek gyüjteménye. Kis 8°, 16—20 ív, minden kötet ára csinos aranyos kötésben 2 K.

1. **Csendes órák.** Miller után angolból átdolgozta Szász Károly. Vallásos elmélkedések.

2. **Mártha és Mária.** Barde E. után francziából fordította Vargha Gyuláné. Különösen fiatal nőknek való keresztyén olvasmány.

3. **Áhítat szeretet.** Szabolcska Mihály vallásos és családias költeményei.

4. **Jézus nyomdokain** vagy Mit tenne Jézus? Angolból Sheldon után fordította Csizmadia Lajos. Tanulságos amerikai vallásos regény.

5. **Női jellemképek.** Írta Kenessey Béla. Kiváló külföldi keresztyén nők jellemrajza.

6. **Jézus példázatai.** Írta Raffay Sándor. Népszerű bibliamagyarázatok.

7. **A keresztyén szeretet munkái.** Dalhoff után készítette Csizmadia Lajos. Gyakorlati tájékoztató a keresztyén szeretet-munkásság mezején, valóságos belmissziói kalauz.

E hitépítő és erkölcsnemesitő iratok sorába tartoznak még a Társaságnak következő szép kiadványai:

1. **Természeti törvény a szellemi világban.** Drummond H. után angolból fordította Csizmadia Lajos. Erőteljes hitvédő munka. Ára fűzve 2 K.

2. **Van Isten.** Hastings után angolból fordította Csizmadia Lajos. Szép hiterősitő munka. Ára fűzve 1 K 50 fill.

3. **Előadások a keresztyénség erkölcstanáról.** Luthard után németből fordította Csiky Lajos. Kiváló tájékoztató és épitő munka. 8°, ára fűzve 3 K.

4. **Százéves küzdelem a kassai ref. egyház megalakulásáért.** Írta Révész Kálmán. Egyháztörténeti monografia. Ára fűzve 1 K 60 fill.

5. **Török Pál élete.** Írta dr. Kiss Áron. A dunamelléki nagy püspök életrajza. Ára fűzve 3 K.

6. **Jézus élete** evangéliumi képekben. Irta dr. Masznyik Endre. I. kötet, lélekemelő szép munka, ára fűzve 3 K.

Figyelmeztetés.

1. A ki a M. P Irod. Társaságba be akar lentkezzék személyesen vagy levélben a Társaság titkárá zőts Farkas theol. tanárnál, Budapest, XI., Kálvin-tér 7. Tag bármely férfi vagy nő, a ki a Társaság czéljait előmozditani hajlandó.

2. A ki a M. P. Irod. Társaság kiadványait terjeszteni akarja, jelentkezzék levelezőlapon a Társaság főbizományosánál, Hornyánszky Viktornál, Budapest, V., Akadémia-utcza 4.

Digitized by Google